

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2014 р.

Аналіз застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання

Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці

Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні

3(175)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, заносяться як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — заступник начальника управління — начальник відділу управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кірсєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України.

1 *Хронологія подій* *Timeline*

4 *Судова практика* *Court Practice*

4 **Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. (витяг) із коментарем**

Resolution of the Judicial Chamber in Commercial Cases of the Supreme Court of Ukraine of 2 September 2014 (extract) with comments

9 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

9 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2014 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the second half of 2014

18 *Аналіз судової практики* *Survey of the Court Practice*

18 **Аналіз застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання**

Survey of the application by the courts of the laws regulating bail as a type of security for the obligation fulfilment

26 *Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства*

Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

26 **Нижний А.В.** Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці

Nyzhnyi A.V. Dispute of right in the civil procedural legislation and court practice

35 *Точка зору* *Opinion*

35 **Романюк Я.М., Майстрєнко Л.О.** Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні

Romaniuk Ya. M., Maistrenko L. O. Mass action: general characteristic, foreign experience and perspectives on implementation in Ukraine

18

лютого

Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** узяв участь у презентації проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні», яким передбачено створення «дорожньої карти» законодавчих і конституційних змін до системи дисциплінарної відповідальності суддів та впровадження їх у вітчизняне законодавство. Суддя зосередив увагу на тому, що дисциплінарна відповідальність суддів — це, з одного боку, захист суддів, а з другого, — захист суспільства та громадян.

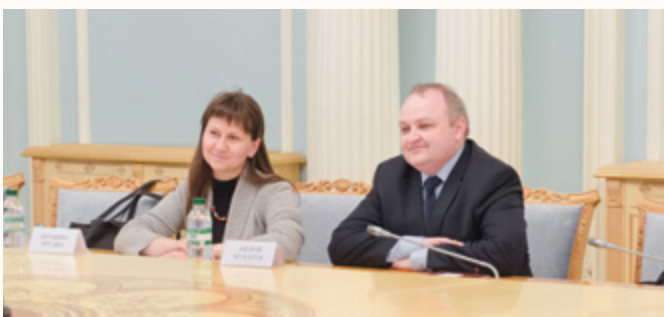
19

лютого

Під час двосторонньої зустрічі у Верховному Суді України з представниками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в рамках проекту, що реалізується Антикорупційною мережею ОЕСР для країн Східної Європи і Центральної Азії, суддя Верховного Суду України **Богдан Пошва**,

зокрема, зазначив, що насамперед необхідно подолати проблему поділу касаційної функції між Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами України. Тільки в такому разі, наголосив він, можна досягти мети створення Національного антикорупційного бюро. Учасники також обговорили напрями співпраці Верховного Суду України з ОЕСР, питання втілення антикорупційних реформ в Україні та ін.

19-20

лютого

Суддя Верховного Суду України **Наталія Лященко** взяла участь у регіональному семінарі «Доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, для країн Південного Кавказу та Східної Європи», який відбувся в м. Тбілісі (Грузія). На семінарі обговорювалися питання підтримки фізичних осіб та екологічних неурядових організацій у судах, питання доступу до правосуддя та застосування доступних засобів правового захисту у справах, що стосуються довкілля.

23

лютого

Під головуванням виконуючого обов'язки Голови Верховного Суду України **Валентина Барбери** відбулося чергове засідання Пленуму Верховного Суду України, на якому суддю Верховного Суду України **Олександра Волкова** введено до складу Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України.

Пленум Верховного Суду України також узяв до відома заяву члена Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції **Ярослави Мачужак** про припинення повноважень за власним бажанням.

26

лютого

У приміщенні Верховного Суду України в рамках роботи Науково-консультативної ради при Верховному Суді України відбувся круглий стіл, на якому обговорювалися питання щодо формування єдиних підходів до вирішення адміністративних справ, пов'язаних із проведенням перерахунку та виплати довічного грошового утримання суддям у відставці внаслідок неодноразових змін, які відбувалися в законодавчому регулюванні питань визначення розміру цього утримання та умов виплати протягом 2010—2014 рр.

2

березня

Верховний Суд України звернувся до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з проханням невідкладно розпочати проведення перевірки та за її результатами вирішити питання про притягнення до передбаченої чинним законодавством відповідальності судді Макарівського районного суду Київської області **Владислава Оберемка** у зв'язку з інцидентом за участю цього судді та працівників Державної автомобільної інспекції.

Виступаючи на засіданні Комітету з процесуального права Всеукраїнської громадської організації «Асоціація правників України», суддя Верховного Суду України **Олег Кривенда** підкреслив, що забезпечення єдності судової практики має бути своєчасним. І значно ефективніше, коли це відбувається не на основі виправлення Верховним Судом України уже наявних судових помилок, а на етапі можливості їх виникнення за допомогою процедури преюдиційного запиту (консультативного висновку).

3

березня

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** дав інтерв'ю газеті «Юридическая практика» з приводу підтримки подання Генерального прокурора України про надання згоди на затримку й арешт трьох суддів Печерського районного суду м. Києва й внесення його на розгляд Верховної Ради України. Детально про це — на офіційному веб-сайті Верховного Суду України.

16

березня

Пленум Верховного Суду України, на якому головував Ярослав Романюк, прийняв постанову про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) ч. 3 ст. 1, пунктів 7, 8, 9 ч. 1, п. 4 ч. 2 ст. 3, п. 2 розд. «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII «Про очищення влади» положенням ч. 3 ст. 22, статей 38, 58, ч. 2 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 64 Конституції України. Підставою для цього конституційного подання стало надходження до Верховного Суду України 128 ухвал окружних адміністративних судів з різних регіонів України щодо ініціювання перевірки Конституційним Судом України відповідності Конституції певних положень згаданого Закону.

На Пленумі також було визначено персональний склад Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України для розгляду справи № 6-Звн015.

III МІЖНАРОДНИЙ СУДОВО-ПРАВОВИЙ ФОРУМ • 2015

19–20 березня у Верховному Суді України відбувся III Міжнародний судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор». До питання реформування вітчизняної судової системи в контексті європейських прагнень нашої країни, передусім у світлі підписаної 27 червня 2014 р. Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), форум підійшов з новими організаційними і методичними напрацюваннями. Цього року, крім Верховного Суду України та видання «Юридическая практика», організаторами заходу виступили ще й проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Від імені організаторів діловий, конструктивний тон роботи зібранню науковців і юристів-практиків задали у своїх привітальних промовах Голова Верховного Суду України, к. ю. н. **Ярослав Романюк**, шеф-редактор газети «Юридическая практика» **Рустам Колесник**, керівник проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», д. ю. н. **Віргіліус Валанчюс** та професор, академік Національної академії правових наук України, д. ю. н. **Наталія Кузнецова**.

Виступаючи з доповіддю «Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів», Ярослав Романюк, зокрема, зазначив, що з ухваленням Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» Верховний Суд України як найвища судова інстанція в системі судів загальної юрисдикції матиме можливість діяти як повноцінна судова установа: вдаватися до ревізії не лише рішень суду касаційної інстанції, а й до перевірки рішень судів першої та апеляційної інстанцій, нарешті отримає право ставити остаточну крапку в судовій справі.

Про наступні кроки в рамках судової реформи розповів у своєму виступі заступник глави Адміністрації Президента України, координатор Ради з питань судової реформи **Олексій Філатов**. За його словами, подальше проведення реформи пов'язане з унесенням змін до Конституції України. Планується, зокрема, реформування Вищої ради юстиції (ВРЮ), призначення суддів безстроково без випробувального терміну, запровадження процедури оцінки їх професійної діяльності тощо.

Поділивши перший робочий день на чотири тематичні сесії, учасники форуму детально обговорили широкий спектр таких актуальних проблем: «Угода про асоціацію з ЄС: чого варто очікувати Україні?» (модератори — Ярослав Романюк і Наталія Кузнецова); «Євроінтеграція крізь призму міжнародного досвіду» (модератори — Віргіліус Валанчюс та керуючий партнер ЮГ LCF **Анна Огречук**); «Судова реформа України — виклик нового часу» (модератори — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, к. ю. н. **Валентин Барбара** та завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., академік НАПрНУ **Роман Майданик**); «Реформування суміжних інститутів — гарантія забезпечення ефективного правосуддя» (модератори — суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** та керуючий партнер АО AVER LEX **Ольга Просняк**).

Під час роботи *першої сесії* заступник міністра юстиції України — керівник апарату **Оксана Іванченко** детально поінформувала про ефективність захисту прав людини у світлі зазначеної Угоди, а Наталія Кузнецова порушила проблеми адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Про вплив підписаної Угоди на судову систему нашої держави йшлося у виступі керуючого партнера

«Судова реформа в Україні: європейський вектор»

АО Arzinger, адвоката **Тімура Бондарєва**, а професор, завідувач кафедри європейського права Львівського національного університету імені Івана Франка, д. ю. н. **Михайло Микієвич** зосередив увагу присутніх на формах імплементації нової правової моделі відносин України з ЄС.

На *другій сесії* зарубіжні гості форуму — суддя Верховного суду Литви, д. ю. н., професор **Арманас Абрамавічюс**, суддя Верховного адміністративного суду Литви, д. ю. н. **Ірмантас Ярукайтис** та суддя Варшавського окружного комерційного суду **Лукаш П'єбіяк** наголосили на складності та тривалості процесу впровадження європейських стандартів у національне законодавство. Він пов'язаний не лише з інституційними та законодавчими змінами, а й зі зрушеннями в ментальній площині суспільства. Методологічним проблемам сучасного реформування судової системи України був присвячений виступ **Євгена Кубка** — адвоката, президента ЮФ «Салком», д. ю. н., професора, член-кореспондента НАПрНУ. Голова Конституційного Суду України, д. ю. н., професор, академік НАПрНУ **Юрій Баулін** подав своє бачення ефективної співпраці Конституційного і Верховного судів України, розмежування їх компетенції тощо. На необхідності сміливішого впровадження у своє законодавче поле тих надбань, що позитивно зарекомендували себе в європейському судочинстві, наголосив Роман Майданик.

Третя сесія розпочалась виступом голови Вищого господарського суду України **Богдана Львова**, який зауважив, що подальший розвиток судової влади має відбуватися в контексті поглиблення спеціалізації судів, що поліпшить якість розгляду справ і прийнятих рішень. Таку ж думку висловив і **Олександр Мамуня**, партнер, керівник практики вирішення спорів та інтелектуальної власності ЮФ Aequo. Народний депутат України, заступник голови Комітету з питань правової політики і правосуддя **Сергій Алексєєв** наголосив на поетапності судової реформи. Анна Огренчук окреслила три чинники ефективності судової системи: швидкість винесення судових рішень, доступність правосуддя та прогнозованість і передбачуваність судових рішень. Голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України **Валентина Сімоненко** охарактеризувала наміри та реалії реформування судової влади. Стратегічні напрями судової реформи проаналізувала професор кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого, д. ю. н. **Лідія Москвич**. Про пострадянське минуле, сьогодення та європейське майбутнє Конституційного Суду України йшлося у виступі судді Конституційного Суду України, к. ю. н., доктора права **Петра Стецюка**.

Робота *четвертої сесії* форуму була присвячена питанню реформування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ), ВРЮ,

системи органів прокуратури, адвокатури, виконання судових рішень, суддівської освіти та правової допомоги. Про діяльність ВККСУ в нових умовах та напередодні змін до Конституції України ознайомив присутніх її голова, к. ю. н. **Сергій Козьяков**. Багатовекторності судової реформи як запоруки її ефективності присвятив свій виступ керуючий партнер ЮФ «Антика», к. ю. н. **Олексій Кот**. Суддя Верховного Суду України, модератор сесії **Александр Волков** висвітлив шляхи реформування ВРЮ відповідно до європейських стандартів. Ректор Національної школи суддів України, д. ю. н. **Микола Оніщук** ознайомив присутніх із законодавчими новелами у сфері суддівської освіти і суддівської кваліфікації. Про законодавчі зміни у сфері органів прокуратури розповів заступник Генерального прокурора України **Віталій Касько**, а про реформування системи адвокатури поінформував заступник голови Ради адвокатів України, керуючий партнер ЮФ «Гвоздів та Оберкович» **Валентин Гвоздів**. Суддя Львівського окружного адміністративного суду, д. ю. н. **Володимир Кравчук** наголосив на проблемі невиконання судових рішень та запропонував законодавчі зміни на упередження цього явища. Про зміни в системі безоплатної правової допомоги наприкінці роботи четвертої сесії доповів заступник директора Координаційного центру з надання правової допомоги Міністерства юстиції України **Мирослав Лаврінок**.

20 березня перед учасниками форуму виступив генеральний адвокат Європейського суду справедливості, д. ю. н. **Ніло Яскінен**. Цього дня науковці та юристи-практики працювали в окремих паралельних секціях: «Кримінальний процес» (модератори — суддя Верховного Суду України, к. ю. н. **Микола Короткевич** і керуючий партнер МЮФ Goldblum and Partners **Дмитро Пічугін**); «Адміністративний процес» (модератори — суддя Верховного Суду України, к. ю. н. **Олександр Прокопенко** і голова Донецького апеляційного адміністративного суду, к. ю. н. **Раїса Ханова**); «Цивільний і господарський процеси» (модератори — суддя Верховного Суду України, к. ю. н. **Василь Гуменюк** і президент АФ «Династія», адвокат **Денис Миргородський**); «Міжнародний арбітраж» (модератори — Євген Кубко та арбітр Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, партнер ЮК ARBITRADE **Юлія Черних**); «Цивільний і господарський процеси» (модератори — суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, к. ю. н. **Алла Олійник** і радник ЮГ LCF, адвокат **Ганна Оліфіренко**).

Детальніше про роботу форуму читайте в наступних номерах журналу.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Одним із гарантованих прав учасника товариства є його участь в управлінні товариством через діяльність у вищому органі товариства — загальних зборах. Неповідомлення учасника товариства про проведення загальних зборів в установленому статутом порядку є грубим порушенням його прав, що може бути підставою для визнання рішень загальних зборів господарського товариства недійсними. Неповідомлення учасника товариства про скликання й проведення загальних зборів, на яких його виключили з учасників товариства, є безумовним порушенням прав, передбачених ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України
від 2 вересня 2014 р.

У квітні 2012 р. В. звернувся до суду з позовом, посилаючись на те, що рішенням загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю «Промтоварний ринок» (далі — ТОВ «Промтоварний ринок») від 17 серпня 2006 р. його прийняли до складу учасників товариства. Учасниками товариства були Д., М., Ч., В., а їх внесок до статутного фонду становив, відповідно, 34, 34, 18 і 14 %.

За рішенням загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 6 липня 2010 р. учасники товариства Д., М., Ч. подарували належні їм частки у статутному фонді на користь компанії «Паррокс Корпорейшн Лімітед», яку було прийнято до складу учасників товариства. Це рішення було прийнято із порушенням вимог статуту (86 % голосів), оскільки В. про загальні збори учасників товариства не повідомили належним чином і участі в голосуванні він не брав. 7 липня 2010 р. Овідіопольська районна державна адміністрація Одеської області (далі — Овідіопольська РДА) зареєструвала статут ТОВ «Промтоварний ринок» у новій редакції.

Рішенням загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 8 липня 2010 р. В. виключили зі складу учасників товариства у зв'язку з невиконанням зобов'язань перед товариством, невиконанням вимог установчих документів і рішень загальних зборів товариства. 9 липня 2010 р. Овідіопольська РДА зареєструвала статут ТОВ «Промтоварний ринок» у новій редакції.

Позивач В. посилається на те, що його не повідомили належним чином про проведення загальних зборів 8 липня 2010 р., і тому він не міг взяти

участь у них особисто або через свого представника. Крім того, виключення позивача зі складу учасників товариства відбулося за відсутності підстав, передбачених ст. 64 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» (далі — Закон № 1576-ХІІ), які б свідчили про систематичне невиконання або неналежне виконання обов'язків перед товариством чи про перешкодження досягненню цілей товариства.

Подальші рішення загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 4 та від 12 липня 2011 р., на підставі яких було внесено зміни до складу учасників товариства та зареєстровано нові редакції статуту, В. також вважав такими, що прийняті з порушенням його прав та законних інтересів. Так, рішенням загальних зборів учасників ТОВ «Промтоварний ринок» від 4 липня 2011 р. вирішено питання: про продаж М. своєї частки у статутному капіталі товариства на користь товариства з обмеженою відповідальністю ТОВ «Капітал Фінанс М» (далі — ТОВ «Капітал Фінанс М») про прийняття останнього до складу учасників товариства; про розподіл між учасниками товариства частки ТОВ «Промтоварний ринок», придбаній ним у В. У цей же день укладено та нотаріально посвідчено договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок» між М. і ТОВ «Капітал Фінанс М». Рішенням загальних зборів учасників ТОВ «Промтоварний ринок» від 12 липня 2011 р. вирішено питання про продаж Д. своєї частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю «Віктор Д» (далі — ТОВ «Віктор Д»)

та про прийняття останнього до складу учасників товариства. У цей же день укладено та нотаріально посвідчено договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок» між Д. і ТОВ «Віктор Д».

Після уточнення позовних вимог В. просив: визнати недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Промтоварний ринок» від 6 липня 2010 р., оформлене протоколом від 6 липня 2010 р., з моменту прийняття; визнати недійсним статут ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, затвердженій рішенням загальних зборів учасників товариства від 6 липня 2010 р., зареєстрований державним реєстратором Овідіопольської РДА 7 липня 2010 р., з моменту реєстрації; визнати недійсним рішення загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 8 липня 2010 р., оформлене протоколом від 8 липня 2010 р., з моменту прийняття; визнати недійсним статут ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, затвердженій рішенням загальних зборів учасників товариства від 8 липня 2010 р., зареєстрований державним реєстратором Овідіопольської РДА 9 липня 2010 р., з моменту реєстрації; визнати недійсним рішення загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 4 липня 2011 р., оформлене протоколом від 4 липня 2011 р., з моменту прийняття; визнати недійсним статут ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, затвердженій рішенням загальних зборів учасників товариства від 4 липня 2011 р., зареєстрований державним реєстратором Овідіопольської РДА 5 липня 2011 р., з моменту реєстрації; визнати недійсним рішення загальних зборів ТОВ «Промтоварний ринок» від 12 липня 2011 р., оформлене протоколом від 12 липня 2011 р., з моменту прийняття; визнати недійсним статут ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, затвердженій рішенням загальних зборів учасників товариства від 12 липня 2011 р., зареєстрований державним реєстратором Овідіопольської РДА 14 липня 2011 р., з моменту реєстрації; визнати недійсними договори про відступлення шляхом дарування частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок» від 6 липня 2010 р., укладені між учасниками товариства М., Д., Ч. та компанією «Паррокс Корпорейшн Лімітед» в особі її представника на підставі довіреності Г., посвідчені приватним нотаріусом Овідіопольського районного нотаріального округу Одеської області Г. і зареєстровані у реєстрі; визнати недійсним договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі від 4 липня 2011 р., укладений між учасником товариства М. і ТОВ «Капітал Фінанс М», посвідчений приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу Ж. і зареєстрований у реєстрі; ви-

знати недійсним договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі від 12 липня 2011 р., укладений між учасником товариства Д. і ТОВ «Віктор Д», посвідчений приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу С. і зареєстрований у реєстрі; вважати чинним статут ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, затвердженій рішенням загальних зборів учасників товариства від 23 серпня 2006 р., зареєстрований державним реєстратором Овідіопольської РДА 30 серпня 2006 р. зі змінами, зареєстрованими 12 лютого 2009 р.

Господарський суд Одеської області рішенням від 10 вересня 2012 р. позов задовольнив у повному обсязі.

Одеський апеляційний господарський суд постановою від 7 листопада 2012 р. рішення суду першої інстанції скасував у частині визнання недійсними: договорів про відступлення шляхом дарування частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок» від 6 липня 2010 р., укладених між учасниками товариства М., Д., Ч. і компанією «Паррокс Корпорейшн Лімітед»; договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок», укладеного між учасником товариства М. і ТОВ «Капітал Фінанс М» 4 липня 2011 р.; договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Промтоварний ринок», укладеного між учасником товариства Д. і ТОВ «Віктор Д» 12 липня 2011 р. У решті рішення залишено без змін.

Вищий господарський суд України постановою від 3 грудня 2012 р. рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, прийняв нове рішення, яким у задоволенні позову В. відмовив у повному обсязі.

Вищий господарський суд України ухвалами від 4 лютого 2013 р., 7 травня 2013 р., 15 липня 2013 р. та 18 квітня 2014 р. відмовив В. у допуску справи до Верховного Суду України. Вищий господарський суд України ухвалами від 13 лютого та 14 квітня 2014 р. також відмовив В. у поновленні строку на подання до Верховного Суду України заяви про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р.

Вищий господарський суд України ухвалою від 12 червня 2014 р. відновив строк на подання заяви В. про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р. а справу допустив до провадження Верховного Суду України.

У заяві В., пославшись на постанови Вищого господарського суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 7/5005/8527/2012, від 13 вересня 2011 р. у справі № 20/5025/533/11, від 31 березня 2009 р.

у справі № 14/369/08, від 24 січня 2008 р. у справі № 46/190-07, від 14 березня 2012 р. у справі № К23/095-11, від 22 жовтня 2013 р. у справі № 09/16/5026/1527/2011, від 3 лютого 2011 р. у справі № 14/4-10, від 28 березня 2011 р. у справі № К21/134-10/22, від 11 липня 2012 р. у справі № К15/123-11, від 13 березня 2013 р. у справі № 5002-3/5354-2011, від 22 липня 2013 р. у справі № 5006/10/17пн/2012, від 1 грудня 2009 р. у справі № 12/28-К, від 4 травня 2011 р. у справі № 19/36, від 14 березня 2012 р. у справі № 5024/1707/2011, від 2 серпня 2007 р. у справі № 2-1968/06, від 18 жовтня 2011 р. у справі № 9/156(2010), від 28 квітня 2009 р. у справі № 18/128, від 6 листопада 2013 р. у справі № 918/747/13 та від 1 квітня 2008 р. у справі № 15/176(2-1392/04), зазначив про неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, а саме: статей 10, 61, 64 Закону № 1576-ХІІ, ст. 145 ЦК, внаслідок чого, на його думку, ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах. Також він просив скасувати постанову Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р., постанову Одеського апеляційного господарського суду від 7 листопада 2012 р. та залишити в силі рішення Господарського суду Одеської області від 10 вересня 2012 р.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заява підлягає частковому задоволенню.

У справі, що розглядалась, суд касаційної інстанції дійшов висновку, що: В. тривалий час не брав участі в управлінні товариством, чим перешкодив досягненню загальної мети створення товариства; порушення порядку скликання загальних зборів (позивачеві не було надіслано повідомлення про проведення загальних зборів) не є підставою для визнання рішень зборів незаконними, у тому числі й рішення про виключення В. зі складу учасників товариства.

Разом з тим у наданих заявником для порівняння постановках Вищого господарського суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 7/5005/8527/2012, від 13 вересня 2011 р. у справі № 20/5025/533/11, від 31 березня 2009 р. у справі № 14/369/08, від 24 січня 2008 р. у справі № 46/190-07, від 22 жовтня 2013 р. у справі № 09/16/5026/1527/2011 у подібних правовідносинах, беручи до уваги встановлені судами попередніх інстанцій обставини справи про відсутність доказів належного повідомлення учасника про проведення загальних зборів товариства, суд касаційної інстанції визнав рішення загальних зборів

товариства недійсним. У постановках від 15 травня 2013 р. у справі № 7/5005/8527/2012 та від 13 вересня 2011 р. у справі № 20/5025/533/11 такі висновки стосувалися, зокрема, рішень загальних зборів щодо виключення учасника (позивача) зі складу товариства.

У постановках від 15 травня 2013 р. у справі № 7/5005/8527/2012 та від 14 березня 2012 р. у справі № К23/095-11 суд касаційної інстанції погодився з висновками судів попередніх інстанцій про наявність підстав для визнання рішення загальних зборів щодо виключення учасника зі складу товариства недійсним, зважаючи на відсутність доказів систематичного невиконання позивачем своїх обов'язків як учасника товариства.

Зазначене свідчить про неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень статей 10, 61, 64 Закону № 1576-ХІІ.

Усуваючи розбіжності в застосуванні судом касаційної інстанції норм матеріального права у межах доводів заяви про перегляд, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України виходила з такого.

За положеннями ч. 1 ст. 10 Закону № 1576-ХІІ учасники товариства мають право: брати участь в управлінні товариством в порядку, визначеному установчими зборами; брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди); вийти в установленому порядку з товариства; одержувати інформацію про діяльність товариства; здійснити відчуження часток у статутному капіталі або цінних паперів.

Відповідно до ч. 5 ст. 61 цього Закону про проведення загальних зборів товариства учасники повідомляються передбаченим статутом способом із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення повинно бути зроблено не менш як за 30 днів до скликання загальних зборів. Будь-хто з учасників товариства вправі вимагати розгляду питання на загальних зборах учасників за умови, що воно було ним поставлено не пізніше як за 25 днів до початку зборів. Не пізніше як за сім днів до скликання загальних зборів учасникам товариства повинна бути надана можливість ознайомитися з документами, внесеними до порядку денного зборів. З питань, не включених до порядку денного, рішення можуть прийматися тільки за згодою всіх учасників, присутніх на зборах.

У п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» роз'яснено, що рішення загальних зборів господарського товариства можуть бути визнаними недійсними в судо-

вому порядку у випадку недотримання процедури їх скликання, встановленої статтями 43, 61 Закону № 1576-ХІІ. Права учасника (акціонера) товариства можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання вимог закону про скликання і проведення загальних зборів, якщо він не зміг взяти участь у загальних зборах, належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, зареєструватися для участі у загальних зборах тощо.

Відповідно до п. 7.7 статуту ТОВ «Промтоварний ринок» у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, генеральний директор товариства завчасно повідомляє учасників про проведення загальних зборів з визначенням часу, місця проведення зборів і питань, які будуть розглядатися. Учасник товариства має право ознайомитися з документами, пов'язаними зі зборами.

За положеннями пунктів 7.9, 7.10 цього статуту до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства належить, зокрема, внесення змін до статуту товариства, вирішення питань про зміну часток учасника товариства та придбання товариством частки учасника; прийом нового учасника товариства та виключення учасника товариства. З питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів учасників, рішення приймаються за одностайної згоди всіх учасників. З інших питань рішення вважається прийнятним, якщо за нього проголосували учасники, які володіють 75 % голосів.

Аналіз указаних норм матеріального права й статуту показує, що одним із гарантованих прав учасника товариства є його участь в управлінні товариством через діяльність у вищому органі товариства — загальних зборах. Неповідомлення учасника товариства про проведення загальних зборів в установленому статутом порядку є грубим порушенням його прав, що може бути підставою для визнання рішень загальних зборів господарського товариства недійсними. Неповідомлення учасника товариства про скликання й проведення загальних зборів, на яких його виключили з учасників товариства, є безумовним порушенням прав, передбачених ст. 10 Закону № 1576-ХІІ.

Враховуючи зазначене, помилковим є висновок суду касаційної інстанції про те, що неповідомлення В. про скликання загальних зборів учасників товариства 6 та 8 липня 2010 р. не є порушенням його прав та законних інтересів.

Крім того, згідно зі ст. 64 Закону № 1576-ХІІ учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає

своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 % загальної кількості голосів учасників товариства. При цьому цей учасник (його представник) у голосуванні участі не бере.

Оскільки матеріали справи не містять доказів неналежного виконання, а тим більше систематичного невиконання В. обов'язків учасника товариства або перешкоджання діяльності товариства, висновок суду касаційної інстанції про наявність підстав для його виключення з товариства не відповідає указаним нормам права.

Таким чином, у справі, що переглядається, рішення суду касаційної інстанції є незаконним, а тому підлягає скасуванню з передачею справи на новий касаційний розгляд.

Разом із тим Судова палата у господарських справах Верховного Суду України погодилась із висновками Вищого господарського суду України, викладеними в постанові від 12 червня 2014 р., щодо відхилення наданих для порівняння постанов суду касаційної інстанції: у постановою від 6 листопада 2013 р. у справі № 918/747/13 та від 1 квітня 2008 р. у справі № 15/176(2-1392/04) (у частині, що стосується доводів заявника) рішення судів попередніх інстанцій скасовано, а справу передано на новий розгляд до місцевого господарського суду, а тому на відповідну постанову не може здійснюватися посилення на підтвердження підстави, передбаченої розд. ХІІ² ГПК; у постановою суду касаційної інстанції від 3 лютого 2011 р. у справі № 14/4-10, від 28 березня 2011 р. у справі № К21/134-10/22, від 11 липня 2012 р. у справі № К15/123-11, від 13 березня 2013 р. у справі № 5002-3/5354-2011, від 22 липня 2013 р. у справі № 5006/10/17пн/2012, від 1 грудня 2009 р. у справі № 12/28-К, від 4 травня 2011 р. у справі № 19/36, від 14 березня 2012 р. у справі № 5024/1707/2011, від 2 серпня 2007 р. у справі № 2-1968/06, від 18 жовтня 2011 р. у справі № 9/156(2010) містяться посилення на інші фактичні обставини, а тому ці постанови не свідчать про неоднакове застосування норм матеріального права; постанову Вищого господарського суду України від 28 квітня 2009 р. у справі № 18/128 було скасовано постановою Верховного Суду України від 7 липня 2009 р., а отже, вона є нечинною і на неї не може здійснюватись посилення для підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

За таких обставин зазначені рішення суду касаційної інстанції не можуть бути прийнятті як підтвердження неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих

норм матеріального права, зокрема ст. 145 ЦК, у подібних правовідносинах.

Керуючись статтями 111²³, 111²⁴, 111²⁵ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила: заяву В. задовольнити частково.

Постанову Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

КОМЕНТАР ДО ПОСТАНОВИ

Корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. А корпоративні відносини — це відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

Корпоративні відносини регулюються ЦК, ГК, Законом № 1576-XII та іншими нормативно-правовими актами.

За положеннями ст. 87 ЦК, ст. 82 ГК установчим документом товариства є затверджений учасниками статут.

Статут юридичної особи є актом, який визначає правовий статус юридичної особи, оскільки він містить норми, обов'язкові для учасників товариства, його посадових осіб та інших працівників, а також визначає порядок затвердження та внесення змін до статуту. Тобто учасники товариства в своїй діяльності зобов'язані керуватися вказаними нормативними актами, а статут товариства регулює його діяльність у межах, визначених законом.

Під час розгляду справи за позовом В. до ТОВ «Промтоварний ринок», компанії «Паррокс Корпорейшн Лімітед», учасників товариства Д., М., Ч., ТОВ «Віктор Д», ТОВ «Капітал Фінанс М», третя особа: Овідіопольська РДА, про визнання

недійсними рішень, статутів товариства та договорів за заявою В. про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р. Верховний Суд України встановив неоднакове й неправильне застосування судом касаційної інстанції положень статей 10, 61, 64 Закону № 1576-XII.

Так, суди встановили, що В., який є учасником ТОВ «Промтоварний ринок», не був повідомлений про скликання й проведення загальних зборів, на яких його виключили з учасників цього товариства.

Оскільки ч. 1 ст. 10 та ч. 5 ст. 61 Закону № 1576-XII передбачено безумовне право учасника товариства брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному установчими зборами, про проведення яких його має бути повідомлено передбаченим статутом способом, то висновок касаційного суду про те, що неповідомлення В. про скликання загальних зборів учасників товариства не є порушенням його прав та законних інтересів — помилковий.

Крім того, закон визначає обмежений перелік підстав для виключення учасника з товариства, який не може тлумачитися довільно. Так, ст. 64 Закону № 1576-XII передбачає можливість такого виключення у разі систематичного невиконання або неналежного виконання обов'язків учасником товариства, або у разі перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства. Такі обставини повинні бути відповідним чином підтверджені.

Суд касаційної інстанції дійшов висновку, що В. тривалий час не брав

участі в управлінні товариством, чим перешкодив досягненню загальної мети створення товариства, але жодним чином таке своє рішення не мотивував.

Суд також не встановив причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) учасника товариства та негативними наслідками для товариства, а також не дослідив мотивів поведінки учасника, форму вини тощо.

Вирішуючи питання про наявність факту перешкоджання учасником своїми діями досягненню цілей товариства, необхідно встановити, що поведінка учасника суттєво ускладнює діяльність товариства чи робить її практично неможливою.

У той же час суд касаційної інстанції не навів доказів, на підставі яких він дійшов висновку про неналежне виконання, а тим більше систематичне невиконання В. обов'язків учасника товариства або перешкоджання діяльності товариства, і тому висновок про наявність підстав для його виключення з товариства не відповідає зазначеним нормам права.

Оскільки обставини, що були підставою для виключення учасника з товариства не встановлені, натомість встановлено порушення вимог законодавства та установчих документів при скликанні та проведенні загальних зборів, рішення суду касаційної інстанції є таким, що порушує положення статей 10, 61, 64 Закону № 1576-XII, а тому постанову Вищого господарського суду України від 3 грудня 2012 р. скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

**Висновки Верховного Суду України,
викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду
заяв про перегляд судового рішення з підстави,
передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України,
за II півріччя 2014 р.**

Спори про право власності та інші речові права

1. У господарському товаристві статутний капітал поділений на частки, а майно при виході учасника розподіляється між його членами пропорційно часткам у статутному капіталі, тобто виходячи з правовідносин спільної часткової власності з визначенням часток у порядку, встановленому законом і статутом товариства.

Згідно зі ст. 149 ЦК України звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами допускається лише у разі недостатності в нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника в статутному капіталі товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами. Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю припиняє його участь у товаристві.

Майно товариства може бути виділене пропорційно частці боржника в статутному капіталі, або може бути виплачена його вартість пропорційно частці боржника в статутному капіталі товариства на вимогу кредитора, у тому числі з огляду на положення ст. 15 ЦК України.

Разом з тим виплата вартості частки майна або виділення частки майна боржника, пропорційної частці боржника в статутному капіталі, мають проходити з дотриманням положень закону та статуту товариства (ст. 148 ЦК України) (постанова Судової палати у цивільних справах

Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-31цс14).

2. За змістом ч. 1 ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Предметом права власності може бути лише майно, яке складається з речей (ст. 179 ЦК України), сукупності речей та майнових прав (ст. 190 цього Кодексу).

Право володіння, користування та розпорядження своїм майном належить тільки власникові (ст. 317 ЦК України).

До речей як складової поняття майна, зокрема нерухомих, відповідно до положень ст. 181 цього Кодексу належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації (ч. 1 ст. 182 ЦК України)

Відповідно до ст. 331 ЦК України право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі. Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної

реєстрації. До завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна). У разі необхідності особа, зазначена в абз. 1 цієї частини, може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта нерухомого майна, проектно-кошторисної документації, а також документів, що містять опис об'єкта незавершеного будівництва.

Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів визначено постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 534¹ та іншими нормативними актами Кабінету Міністрів України й Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

За положеннями ч. 1 ст. 115 ЦК України господарське товариство є власником майна, переданого йому учасником товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу.

Відповідно до статей 328 та 329 цього Кодексу право власності набувається на підставах, що не заборонені законом.

За змістом зазначених норм матеріального права особа (фізична або юридична), яка набула право на майно від іншої особи, є власником новоствореного нерухомого майна як об'єкта цивільного обороту лише у разі, коли їй було передано прийняте до експлуатації в порядку, визначеному законодавством, новостворене нерухоме майно, а у разі необхідності його реєстрації — також майно, яке зареєстроване за цією особою як нерухоме майно. В іншому випадку особа може передати іншій особі лише матеріали, обладнання, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна).

Вирішуючи питання про законність набуття права власності на об'єкти нерухомого майна, за положенням ст. 376 ЦК України треба враховувати те, що право власності на нерухоме майно може бути визнано за особою лише за умови, що таке будівництво не є самочинним у розумінні ст. 376 ЦК України та ст. 38 Закону України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-135цс14*).

¹ Постанова була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

3. Згідно з ч. 2 ст. 331 ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Новостворене нерухоме майно стає об'єктом цивільних правовідносин з моменту завершення будівництва, прийняття до експлуатації або державної реєстрації без урахування того, яким суб'єктом правовідносин здійснено такі дії та на якого суб'єкта цивільних правовідносин або сторону договору зареєстроване новостворене майно.

Захист майнових прав на новостворене майно, прийняте до експлуатації та оформлене (зареєстроване) на іншу особу, у разі невизнання цією особою прав позивача на спірне майно здійснюється в порядку, визначеному законодавством, а якщо такий спеціальний порядок не визначений, то захист майнового права здійснюється на загальних підставах цивільного законодавства, зокрема на підставі ст. 392 ЦК України.

При цьому рішення суду про захист порушеного права та визнання за позивачем прав на спірне майно є підставою для реєстрації такого права (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-129цс14*).

4. Відповідно до ч. 1 ст. 376 ЦК України об'єкт нерухомості вважається самочинним будівництвом за наявності однієї з наведених умов: земельна ділянка не відведена для цієї мети, немає належного дозволу на будівництво чи затвердженого належним чином проекту, під час будівництва допущені істотні порушення будівельних норм і правил.

За змістом частин 4 та 7 ст. 376 цього Кодексу залежно від ознак самочинного будівництва зазначені в цих пунктах особи можуть вимагати від особи, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво: знесення самочинно збудованого об'єкта або проведення перебудови власними силами чи за її рахунок; приведення земельної ділянки до попереднього стану або відшкодування витрат.

З урахуванням змісту цієї статті в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України позивачами за такими вимогами можуть бути

відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування та інші особи, право власності яких порушено самочинним будівництвом.

За змістом ст. 376 цього Кодексу вимоги про знесення самочинного будівництва інші особи можуть заявляти за умови доведеності факту порушення прав цих осіб самочинною забудовою. Такий висновок узгоджується з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України, ст. 3 ЦПК України, згідно з якими кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-180цс14*).

5. За змістом частин 4 та 7 ст. 376 ЦК України залежно від ознак самочинного будівництва зазначені в цих пунктах особи можуть вимагати від особи, яка здійснила самочинне будівництво: знесення самочинно збудованого об'єкта або проведення його перебудови власними силами чи за її рахунок; приведення земельної ділянки до попереднього стану або відшкодування витрат.

З урахуванням змісту вищевказаної правової норми в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України вимоги про знесення самочинно збудованого нерухомого майна на земельній ділянці, власником або користувачем якої є інша особа, можуть бути заявлені власником чи користувачем земельної ділянки або іншою особою, права якої порушено, за умови доведеності факту порушення прав цих осіб самочинною забудовою.

Зазначені положення узгоджуються з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України та ст. 3 ЦПК України.

Якщо позов про знесення самочинно збудованого нерухомого майна заявлений інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю — суб'єктом владних повноважень на виконання владних управлінських функцій зі здійснення архітектурно-будівельного контролю у зв'язку з порушенням забудовником вимог законодавства з питань будівництва (ч. 7 ст. 376 ЦК України), судам необхідно перевіряти, чи не є відносини між сторонами публічно-правовими та чи підлягає зазначений спір вирішенню в порядку цивільного судочинства (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-137цс14*).

6. При вирішенні судами спору про право власності на майно колишнього колгоспного двору без належного з'ясування питання щодо правильності зарахування будинку до суспільної групи господарств — колгоспний двір, яка визначалася відповідно до Вказівок по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів (затверджено постановою Державного комітету статистики СРСР від 12 травня 1985 р. № 5-24/26), а згодом — Вказівок по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів (затверджено постановою Державного комітету статистики СРСР від 25 травня 1990 р. № 69), застосування норм статей 120, 123 ЦК Української РСР є помилковим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-192цс14*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Істотні умови договору оренди землі визначені в ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі».

Відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених зазначеною статтею, та порушення вимог статей 4—6, 11, 17, 19 цього Закону є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним відповідно до закону.

Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позову, суди дійшли правильного висновку про те, що спірний договір оренди земельної ділянки містить усі істотні умови, передбачені ст. 15 зазначеного Закону, а тому немає підстав для визнання його недійсним (*постанови Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 14 травня 2014 р. у справі № 6-48цс14; від 4 червня 2014 р. у справі № 6-55цс14).

2. З огляду на те, що відповідно до ст. 3 ЦПК України та ст. 15 ЦК України в порядку цивільного судочинства підлягає захисту саме порушене право, суд повинен установити, чи дійсно порушує право орендодавця відсутність у договорі оренди передбаченої ч. 1 ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» такої істотної умови, як передача в заставу та внесення до статутного фонду права оренди земельної ділянки, визначити істотність цієї умови, а також з'ясувати, у чому саме полягає порушення законних прав орендодавця (*постанови Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 2 липня 2014 р. у справах № 6-47цс14, 6-71цс14, 6-77цс14, 6-78цс14, 6-80цс14, 6-85цс14, 6-86цс14, 6-88цс14; від 3 вересня 2014 р. у справах № 6-84цс14, 6-94цс14; від 10 вересня 2014 р. у справах № 6-110цс14, 6-119цс14; від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-111цс14; від 24 вересня 2014 р. у справах № 6-114цс14, 6-115цс14; від 1 жовтня 2014 р. у справах № 6-83цс14, 6-121цс14).

3. У разі встановлення судом неправомірного отримання особою земельної ділянки або отримання її з не передбачених законом підстав особа не набуває права власності на таку ділянку, а тому не набуває особою право власності не може бути припинено відповідно до ст. 140 ЗК України 2001 р.

Передбачені статтями 140—149, ст. 152 цього Кодексу, статтями 215, 216, 387, 388 ЦК України способи захисту прав є різними по своїй суті й за характером, а тому їх обов'язкове одночасне застосування законом не передбачено.

Для правильного застосування ч. 1 ст. 261 ЦК України при визначенні початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6-152цс14*).

4. Висновку Головного управління екології та охорони природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради достатньо для погодження проекту відведення земельної ділянки, і подальше погодження проекту не потрібне, оскільки відповідно до Положення про Головне управління екології та охорони природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (затверджено рішенням Київської міської ради від 18 червня 2009 р. № 632/1688), яке було чинним на момент погодження проекту відведення, до повноважень зазначеного Головного управління віднесено погодження проектів відведення земельних ділянок.

Реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення

переданого на виконання недійсного правочину майна, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до набувача з використання правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК України. Такий спосіб захисту можливий лише шляхом подання ввідикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно (*постанови судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України: від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6-164цс14; від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-170цс14*).

5. При наданні в користування земельних ділянок навколо водних об'єктів за відсутності землевпорядної документації (документації із землеустрою, проекту землеустрою) та встановлених у натурі (на місцевості) меж щодо прибережних захисних смуг водних об'єктів збереження зазначених об'єктів повинно бути досягнуто шляхом урахування нормативних розмірів прибережних захисних смуг.

При цьому необхідно виходити не із ч. 3 ст. 60 ЗК України 2001 р., а з положень, встановлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486) з урахуванням конкретної ситуації (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-179цс14*).

6. Прибережна захисна смуга — це частина водоохоронної зони визначеної законодавством ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено особливий режим.

Існування прибережних захисних смуг визначеної ширини передбачене нормами закону (ст. 60 ЗК України 2001 р., ст. 88 ВК України). Отже, відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри встановлені законом.

Системний аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки за відсутності

проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити з нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначені в Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486). Тобто сама собою відсутність землевпорядної документації не змінює правового режиму захисної смуги, а тому передача в приватну власність земельних ділянок, які розташовані в прибережній захисній смузі, суперечить вимогам статей 59, 83, 84 ЗК України 2001 р. (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-171цс14; від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-175цс14; від 17 грудня у справі № 6-193цс14*).

7. Відповідно до ст. 7 ЛК України ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Згідно зі ст. 8 цього Кодексу в державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АР Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

За ст. 13 ЗК України 2001 р. до повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належить, зокрема, розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом.

Передача у власність, надання в постійне користування для нелісогопідприємських потреб земельних лісових ділянок площею більш як 1 га, що перебувають у державній власності, належить до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері лісових відносин (ст. 27 ЛК України в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин).

Відповідно до ч. 9 ст. 149 ЗК України 2001 р. в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 га для нелісогопідприємських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім

випадків, визначених частинами 5—8 цієї статті, та у випадках, визначених ст. 150 цього Кодексу.

Установивши, що земельні ділянки загальною площею 8,8643 га (у тому числі й спірна земельна ділянка площею 0,5 га), які були відчужені за рішенням селищної ради, належать до земель лісового фонду, що віднесені до категорії лісів першої групи (ліси населених пунктів, які призначені для виконання рекреаційних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих функцій), і на час прийняття селищною радою рішення про їх відчуження перебували в державній власності й вибули з володіння власника — держави — поза його волею, оскільки відповідно до чинного законодавства право розпорядження ними належало Кабінету Міністрів України, проте жодних дій щодо розпорядження зазначеними земельними ділянками Кабінетом Міністрів України не вчинялось, суд дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для витребування спірної земельної ділянки в добросовісного набувача в порядку ст. 388 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-99цс14*).

8. За положеннями статей 330, 387, 388 ЦК України власник майна може витребувати належне йому майно від будь-якої особи, яка є останнім набувачем майна та яка набула майно з незаконних підстав, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене попередніми набувачами, та без визнання попередніх угод щодо спірного майна недійсними.

При цьому норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке пізніше набувач відчужив третій особі, оскільки надає право повернення майна лише стороні правочину, який визнано недійсним.

Захистити порушені права особи, що вважає себе власником майна, яке було неодноразово відчужене, можливо шляхом пред'явлення виндикаційного позову до останнього набувача цього майна з підстав, передбачених статтями 387 та 388 ЦК України.

Розглядаючи спори щодо витребування такого майна, суди повинні мати на увазі, що в позові про витребування майна може бути відмовлено лише з підстав, зазначених у ст. 388 ЦК України, а також під час розгляду спорів про витребування майна потрібно встановити всі юридичні факти, які визначені в статтях 387 та 388 ЦК України, зокрема: чи набуто майно з відповідних правових

підстав, чи є підстави набуття майна законними, чи є набувач майна добросовісним набувачем тощо (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-140цс14*).

9. Згідно зі ст. 60 ЗК України 2001 р., ст. 88 ВК України прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 га — 25 м; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 га — 50 м; для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 м.

Відповідно до п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок (затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 5 листопада 2004 р. № 434; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 листопада 2004 р. за № 1470/10069) у разі відсутності належної землевпорядної документації та встановлених у натурі (на місцевості) меж щодо водоохоронних зон та прибережних захисних смуг водних об'єктів природоохоронний орган забезпечує їх збереження шляхом урахування при розгляді матеріалів щодо вилучення (викупу), надання цих земельних ділянок нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486) з урахуванням існуючих конкретних умов забудови на час установлення водоохоронної зони.

Аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки за відсутності проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити з нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК

України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до зазначеного Порядку.

Відсутність окремого проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри визначені законом (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-206цс14*).

10. Порядок використання земель лісгосподарського призначення встановлюється законом.

Згідно з п. 5 розд. VIII «Прикінцеві положення» ЛК України до одержання в установленому порядку державними лісгосподарськими підприємствами державних актів на право постійного користування земельними лісовими ділянками, документами, що підтверджують це право на раніше надані землі, є планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

Ці матеріали складаються на підставі натурних лісовпорядних робіт та камерального дешифрування аерознімків, містять детальну характеристику лісу.

Перелік планово-картографічних лісовпорядкувальних матеріалів, методи їх створення, масштаби, вимоги до змісту та оформлення, якості виготовлення тощо регламентуються галузевими нормативними документами. Зокрема, за змістом п. 1.1 Інструкції про порядок створення і розмноження лісових карт (затверджено Державним комітетом СРСР по лісовому господарству 11 грудня 1986 р.), планшети лісовпорядкувальні належать до планово-картографічних матеріалів лісовпорядкування, а ч. 2 зазначеної Інструкції присвячена процедурі їх виготовлення.

Тому при вирішенні питання щодо перебування земельної лісової ділянки у користуванні державного лісгосподарського підприємства необхідно враховувати положення п. 5 розд. VIII «Прикінцеві положення» ЛК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-212цс14*).

Спори щодо виконання зобов'язань

1. Відшкодування заподіяної злочином майнової та моральної шкоди є грошовим зобов'язанням.

Згідно із ч. 2 ст. 625 ЦК України в разі порушення грошового зобов'язання боржник, який прострочив його виконання, на вимогу

кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом цієї норми закону нарахування інфляційних втрат на суму боргу та трьох процентів річних входить до складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат

кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів і отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-113цс14*).

Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів

1. У ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яка має диспозитивний характер, встановлена презумпція оплатності позики, яка діє за умов, якщо безоплатний характер відносин позики прямо не передбачений зазначеним Кодексом, іншими законодавчими актами або конкретним договором.

Згідно з цією статтею ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики. Договір позики вважається безпроцентним, якщо: 1) він укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятікратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін; 2) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Таким чином, якщо договір позики не є безоплатним (безпроцентним) у розумінні ч. 2 ст. 1048 ЦК України, позичальник зобов'язаний сплатити винагороду (проценти за користування позикою) й у разі, коли таким договором не передбачено право позикодавця на одержання від позичальника процентів від суми позики (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-36цс14*).

2. Відповідно до норм статей 1046, 1047 ЦК України договір позики (на відміну від договору кредиту) за своєю юридичною природою є реальною односторонньою, оплатною або безоплатною угодою, на підтвердження якої може бути надана розписка позичальника або інший письмовий документ, незалежно від його найменування, з якого дійсно вбачається як сам

факт отримання в борг (тобто із зобов'язанням повернення) певної грошової суми, так і дата її отримання.

За змістом ст. 1048 зазначеного Кодексу позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики на рівні облікової ставки Національного банку України лише в тому разі, якщо договір позики не передбачає інших умов. Передбачене в цій нормі право сторін на встановлення умов оплати за користування позикою з урахуванням норм ст. 6, ч. 1 ст. 627 ЦК України необхідно розуміти як право сторін на визначення саме розміру процентів та порядку їх сплати, а не обрання ними іншого способу оплати (наприклад, у твердій грошовій сумі безвідносно до суми боргу), оскільки в законі — статті 536, 1048 ЦК України — визначено, що плата за користування чужими грошима встановлюється й нараховується у вигляді процентів на основну суму боргу.

Згідно зі статтями 526, 527 зазначеного Кодексу належним виконанням зобов'язання є, зокрема, виконання його належними сторонами або уповноваженими особами, під якими слід розуміти будь-яку особу, яка має повноваження сторони зобов'язання, про що може бути зазначено в договорі або виданій відповідно до закону довіреності.

Аналіз норм ст. 99 Конституції України, статей 192, 533 ЦК України дає підстави для висновку про те, що незалежно від валюти боргу (тобто грошової одиниці, в якій визначена сума зобов'язання) валютою платежу, тобто засобом погашення грошового зобов'язання і його виконання, є національна валюта України — гривня. Отже, у національній валюті України підлягають обчисленню та стягненню й інші складові грошового зобов'язання (пеня, штраф, неустойка, проценти) та виплати, передбачені ст. 625 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-79цс14*).

3. За правилами п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України період, за який нараховується пеня за прострочення виконання зобов'язання, не може перевищувати одного року. З огляду на правову природу пені, яка нараховується за кожен день прострочення, право на позов про стягнення пені за кожен окремих день виникає щодня на відповідну суму, а позовна давність за позовом про стягнення пені відповідно до ст. 253 ЦК України обчислюється по кожному дню, за який нараховується пеня, окремо, починаючи з дня, коли кредитор дізнався або повинен був дізнатися про порушення права.

Частиною 3 ст. 551 зазначеного Кодексу, зокрема, передбачено, що розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків.

Отже, ч. 3 ст. 551 ЦК України з урахуванням положень ст. 3 цього Кодексу щодо загальних засад цивільного законодавства та ч. 4 ст. 10 ЦПК України щодо обов'язку суду сприяти сторонам у здійсненні їхніх прав дає право суду зменшити розмір неустойки за умови, що він значно перевищує розмір збитків (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 вересня 2014 р. у справі № 6-100цс14*).

4. Установлення додатковою угодою до кредитного договору нових умов щодо збільшення розміру процентної ставки шляхом визначення конкретних (збільшених) процентних ставок, що застосовуються у зв'язку з порушенням позичальником кредитної дисципліни тощо, за відсутності згоди поручителя на укладення такої додаткової угоди призводить до збільшення обсягу відповідальності останнього (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 вересня 2014 р. у справі № 6-70цс14*).

5. У разі неналежного виконання позичальником зобов'язання за кредитним договором позовна давність за вимогами кредитора про повернення кредитних коштів та процентів за користування кредитом, повернення яких відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення чергового платежу.

Суди залишили поза увагою те, що відповідно до пп. 3.1.1, 5.4 Правил користування платіжною картою строк дії картки вказаний на лицьовому боці карти (місяць і рік) і вона діє до останнього календарного дня зазначеного місяця, строк погашення процентів за кредитом визначено щомісячними платежами, а строк погашення кредиту в повному обсязі — останнім днем місяця,

указаного на картці, і що останній платіж здійснено в листопаді 2008 р., дія картки закінчилася 30 жовтня 2009 р., а з позовом до суду банк звернувся лише у вересні 2013 р.

Суди апеляційної й касаційної інстанцій, погоджуючись із доводами позивача щодо неодноразової пролонгації кредитного договору, не звернули уваги на те, що пролонгація договору передбачає продовження строку дії договору після виконання сторонами його умов і переукладання договору на тих самих умовах, на яких він був укладений, а також на те, що після закінчення строку дії договору банк не видавав боржнику грошових коштів і нової платіжної картки, а боржник своїх зобов'язань за договором від 13 жовтня 2006 р. не виконав (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-103цс14; від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-167цс14*).

6. Відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.

Сторони досягли згоди й уклали договір, в якому передбачили, що позовна давність, встановлена законом, збільшена за домовленістю сторін до п'яти років, що відповідає вимогам зазначеної норми та свідчить про дотримання позивачем строків позовної давності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-144цс14*).

7. Грошове зобов'язання має бути виконане в гривнях. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

У силу положень статей 192, 533 ЦК України та ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», вирішуючи спір про стягнення боргу за кредитним договором в іноземній валюті, суд повинен установити наявність у банку ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями, а встановивши вказані обставини, — стягнути грошову суму в іноземній валюті.

Якщо в зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті в гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо

інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

У разі звуження чи обмеження Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ доводів заяви про перегляд судових рішень при вирішенні питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України справа повинна переглядатися у Верховному Суді України за повними текстами доводів заяви з посиланням на всі судові рішення щодо неоднакового застосування норм матеріального права незалежно від того, що зазначено в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про допуск.

У Рішенні Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 р. № 17-рп/2011 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», КПК України, ГПК України, ЦПК України, КАС України зазначено, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ на стадії допуску не повноважний оцінювати обґрунтованість змісту заяви, він перевіряє її відповідність вимогам процесуального закону, зокрема встановлює, чи подана вона належним суб'єктом, чи є відповідні ухвали вищого спеціалізованого суду. Розгляд скарги вищим спеціалізованим судом не обмежує і не звужує повноваження Верховного Суду України, а лише забезпечує надходження справ до найвищої судової інстанції згідно з вимогами, визначеними процесуальним законодавством (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-145цс14*).

8. Відповідно до правил користування платіжною картою, які є складовою кредитного договору, картка діє в межах визначеного нею строку. За таким договором, що визначає щомісячні платежі погашення кредиту та кінцевий строк повного погашення кредиту, перебіг позовної давності (ст. 257 ЦК України) щодо місячних платежів починається після несплати чергового платежу, а щодо повернення кредиту в повному обсязі — зі спливом останнього дня місяця дії картки (ст. 261 ЦК України), а не із закінченням строку дії договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-134цс14*).

9. Договір позики як загальна договірна конструкція є підставою для виникнення

правовідносин, учасниками яких є будь-які фізичні або юридичні особи, оскільки ЦК України не містить жодного винятку як щодо суб'єктного складу, так і щодо права на одержання від позичальника процентів від суми позики, розмір яких і порядок їх одержання встановлюється договором (ч. 1 ст. 1048 ЦК України).

Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» є спеціальним нормативним актом, який регулює відносини спеціальних суб'єктів — учасників ринку фінансових послуг, і не поширюється на всіх інших юридичних та фізичних осіб — суб'єктів договору позики, правовідносини яких регулюються нормами статей 1046—1048 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-132цс14*).

10. Відповідно до ст. 261 ЦК України початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленій сторони права на позов.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають із порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається щодо кожної окремої частини, від дня, коли відбулося це порушення. Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо за кожним простроченим платежем.

У разі порушення боржником строків сплати чергових платежів, передбачених договором, відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України кредитор протягом усього часу — до встановленого договором строку закінчення виконання останнього зобов'язання має право заявити в суді вимоги про дострокове повернення тієї частини позики (разом із нарахованими процентами — ст. 1048 ЦК України), що підлягає сплаті.

Не сплачені до моменту звернення кредитора до суду платежі підлягають стягненню в межах позовної давності за кожним платежем.

Відповідно до вимог ст. 266, ч. 2 ст. 258 ЦК України стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду та починається від дня (місяця), з якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-160цс14*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

АНАЛІЗ застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання (витяг) *

Згідно зі ст. 526 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

З метою забезпечення належного виконання зобов'язання та захисту майнових інтересів кредитора на випадок порушення зобов'язання боржником закон передбачає спеціальні заходи — визначає окремі види забезпечення виконання зобов'язання: неустойку, поруку, гарантію, заставу, притримання, завдаток або інші види, встановлені договором або законом (ст. 546 ЦК).

Доцільність використання того чи іншого виду забезпечення виконання зобов'язання залежить від сутності забезпеченого зобов'язання. Для зобов'язань, що виникають з договору позики чи кредитного договору, які останніми роками набули масового характеру, найбільш прийнятними є гарантія, застава і порука, остання з яких є більш популярною, оскільки гарантія обмежена колом осіб, що можуть виступати гарантами, а застава не може застосовуватись у випадках відсутності майна, яке може бути передане у заставу. Поручителем же може бути будь-яка фізична або юридична особа, майнове становище і ділові якості якої не викликають сумнівів у кредитора.

У зв'язку з наслідками світової фінансової кризи 2008 р., коли до судів почали масово звертатись як кредитно-фінансові установи, так і фізичні та юридичні особи з приводу вирішення спорів, пов'язаних із виконанням кредитних зобов'язань, які дуже часто забезпечувались по-

рукою, питання застосування законодавства, що регулює поруку, набуло особливої актуальності.

Мета проведеного аналізу — вивчення практики застосування судами законодавства, яке регулює поруку, розгляд спірних питань, що виникають з приводу укладення договору поруки, виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою і припинення поруки, надання пропозицій щодо забезпечення правильного та однакового застосування судами норм права.

Зміст, істотні умови та особливості договору поруки

Відносини, пов'язані з порукою, врегульовано нормами § 3 гл. 49 розд. I кн. 5 ЦК.

Поняття поруки закріплено у ст. 553 ЦК, відповідно до якої порукою є договір, за яким поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватись виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

Договір поруки має бути укладений у письмовій формі, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 547 ЦК правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Непоодинокими є випадки оспорення договору поруки на тій підставі, що особа як поручитель такого договору не підписувала і навіть не знала про його існування, доки фінансова установа не звернулася до неї з вимогою про виконання боргового зобов'язання боржника. Почеркознавча експертиза, що проводиться у ході

* Матеріал до друку підготовлено суддею Верховного Суду України **В.І. ГУМЕНЮКОМ**, науковим консультантом управління вивчення та аналізу судової практики **О.Є. БУРЛАЙ** і головним консультантом цього управління **С.В. ПАВЛОВСЬКОЮ**.

розгляду таких справ, як правило, підтверджує невідповідність підпису поручителя.

Вирішуючи спори, суди визнають такі договори або недійсними, або нікчемними, а іноді — неукладеними.

При розгляді справ цієї категорії потрібно враховувати таке.

Відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Частиною 3 ст. 215 ЦК передбачено, що коли недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). У ч. 1 цієї ж статті зазначено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 ЦК.

У разі не підписання договору особою, зазначеною в ньому як сторона, за умови підтвердження цього факту належними доказами, при встановленні, що нею не вчинялись дії, спрямовані на виникнення відповідних правовідносин, такий договір за позовом цієї особи (або іншої заінтересованої особи) може бути визнаний недійсним у зв'язку з його невідповідністю до вимог частин 3 і 5 ст. 203 ЦК, а саме: волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

ЦК не визначає перелік істотних умов, які повинен містити договір поруки.

Оскільки порука є видом забезпечення виконання зобов'язань і при цьому водночас сама має зобов'язальний, договірний характер, на правовідносини поруки поширюються загальні положення про зобов'язання та про договори (розділи I та II кн. 5 ЦК).

Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Враховуючи характер поруки (похідний, залежний від основного зобов'язання), до істотних умов договору поруки слід віднести:

– визначення зобов'язання, яке забезпечується порукою, його зміст та розмір, зокрема реквізити основного договору, його предмет, строк виконання тощо;

– обсяг відповідальності поручителя, оскільки згідно із ч. 2 ст. 553 ЦК порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі, а ч. 2 ст. 554 ЦК встановлено, що поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки;

– відомості про сторони: кредитора і поручителя;

– відомості про боржника (хоча він і не є стороною договору поруки, але згідно із ч. 1 ст. 555 ЦК у разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову — подати клопотання про залучення боржника до участі у справі. До того ж до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання (ч. 2 ст. 556 ЦК)).

Дискусійним є питання щодо участі у договорі поруки боржника або згоди останнього в укладенні договору поруки.

Виходячи із формулювання ст. 553 ЦК, договір поруки — двосторонній правочин, для укладення якого достатнім є волевиявлення кредитора і поручителя. Чинним законодавством України також не встановлений обов'язок поручителя попереджати боржника про укладення договору поруки з метою забезпечення виконання його зобов'язань перед кредитором.

Згідно зі ст. 626 ЦК порука створює права для кредитора та обов'язки для поручителя, безпосередньо на права та обов'язки боржника цей вид забезпечення виконання зобов'язань не впливає, оскільки зобов'язання боржника в цьому випадку не встановлюються, не припиняються, не змінюються. Такий висновок зроблений Верховним Судом України у постанові від 20 лютого 2012 р. у справі № 6-51ц/11.

Однак на противагу зазначеній вище позиції як один із основних аргументів висувається встановлене законом право поручителя отримати від боржника оплату за надані йому

послуги (ст. 558 ЦК), для чого необхідною є домовленість між боржником і поручителем.

І справді, зазначена норма наділяє боржника додатковим обов'язком, але із буквального її тлумачення можна зробити висновок, що законом надана можливість укласти між боржником і поручителем окремих договір щодо оплати послуг останнього.

Якщо договором поруки, укладеним між кредитором і поручителем, передбачається оплата послуг поручителя боржником, за позовом позичальника можливим є визнання недійсним не договору поруки в цілому, а лише окремих його частин, зокрема стосовно права на оплату послуг, що є логічним у даному випадку і таким, що відповідає чинному законодавству (ст. 217 ЦК).

Можливе також укладення договору поруки за участі трьох суб'єктів — кредитора, поручителя і боржника. Такому договору притаманні ознаки змішаного, оскільки ним врегульовуються різні відносини: по-перше, між кредитором і поручителем щодо встановлення обов'язку останнього відповідати за порушення зобов'язання боржником; по-друге, між боржником і поручителем про оплату послуг за надану поруку; по-третє, між усіма суб'єктами у визначенні питань стосовно окремих умов поруки (часткова відповідальність поручителя чи у повному обсязі, солідарна чи субсидіарна тощо).

Необхідно визнати, що підписання договору поруки трьома учасниками є найбільш зручним і надійним варіантом врегулювання правовідносин між сторонами, оскільки це дає можливість узгодити інтереси усіх суб'єктів, визначити їх права та обов'язки й уникнути при цьому можливості будь-яких зловживань від будь-кого з них.

За ч. 2 ст. 548 ЦК недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню, недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

Це не означає, що договір поруки не можна укладати на забезпечення виконання зобов'язання, яке може виникнути в майбутньому. Головне, щоб на момент звернення кредитора до поручителя таке зобов'язання реально існувало і було дійсним. Однією з істотних умов договору поруки при цьому має бути встановлення ознак, за якими можна ідентифікувати і конкретизувати це майбутнє зобов'язання.

Потрібно зауважити, що норми ЦК, якими врегульовано відносини поруки, мають диспо-

зитивний характер, надаючи можливість сторонам врегулювати на свій розсуд переважну частину умов договору, зокрема, щодо обсягу зобов'язання поручителя (забезпечення боргу частково або в повному обсязі), характеру зобов'язання поручителя (солідарно з боржником або субсидіарно) тощо.

Важливим виявилось питання про те, чи необхідна згода другого з подружжя на укладення договору поруки.

Вирішуючи справи цієї категорії, потрібно враховувати таке.

Відповідно до ч. 3 ст. 368 ЦК та ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу України (далі — СК) майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності.

Майном згідно із ч. 1 ст. 190 ЦК вважається не лише предмети матеріального світу, а також майнові права та обов'язки.

На підставі ч. 4 ст. 65 СК укладений одним із подружжя договір створює обов'язки для другого з подружжя лише в тому разі, якщо договір укладено в інтересах сім'ї, а майно, одержане за цим договором, використане для задоволення потреб сім'ї.

Частиною 1 ст. 553 ЦК визначено, що поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Згідно зі ст. 73 СК за зобов'язаннями одного з подружжя стягнення може бути накладено лише на його особисте майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка виділена йому в натурі. Стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби.

Оскільки договір поруки укладено не в інтересах сім'ї, він не породжує для другого з подружжя жодних обов'язків і за зобов'язаннями поручителя за цим договором стягнення не може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя. За зобов'язаннями того з подружжя, хто є поручителем, стягнення може бути накладено лише на особисте майно поручителя. Кредитор співвласника майна, що є у спільній сумісній власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї.

Отже, немає законних підстав для визнання договору поруки недійсним у зв'язку з ненаданням згоди поручителю на його укладення другого з подружжя.

Розгляд окремих справ про визнання договору поруки недійсним

Непоодинокі випадки звернення до судів з позовами про визнання договору поруки недійсним з підстав його вчинення під впливом помилки, обману або під впливом тяжкої обставини.

Верховний Суд України у п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (далі — постанова № 9) роз'яснив, що **помилка** внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

Суди, як правило, зазначені роз'яснення враховують.

Так, у справі за позовом Т.Н. до ПАТ «Енергобанк», за участю третьої особи Т.А., про визнання договору поруки недійсним позивачка зазначила, що за відсутності у неї заробітку та власного майна (вона студентка) укладення такого договору було неможливим, і це свідчить про неусвідомлення позивачкою своїх дій; при укладенні договору вона також помилилася стосовно обставин правочину, які мають істотне значення, а саме щодо своїх прав та обов'язків.

Рішенням Центрального районного суду м. Миколаєва від 9 листопада 2012 р. в задоволенні позову відмовлено у зв'язку з недоведеністю позовних вимог. Рішення не було оскаржене і набрало законної сили.

Правочин визнається вчиненим під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки ознакою **обману** є умисел у діях однієї зі сторін правочину. Наявність умислу в діях відповідача, істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману, і сам факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману (п. 20 постанови № 9).

У справах про визнання договору поруки недійсним на підставі ст. 230 ЦК позивачі зазвичай

заявляють, що боржником та (або) працівниками банківських установ під час укладення кредитного договору замовчувались або неправдиво повідомлялись відомості, які, на думку позивачів, мали істотний вплив на їх волевиявлення при укладенні договору поруки.

Наприклад, рішенням Апеляційного суду Вінницької обл. від 5 вересня 2012 р. скасовано рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 23 травня 2012 р. про відмову в задоволенні позову Н. до Г., ПАТ «Державний ощадний банк України» (далі — Банк), про визнання договору поруки недійсним та ухвалено нове рішення, яким позов задоволено.

Підставою для звернення до суду Н. стало те, що між відповідачами було укладено кредитний договір. На забезпечення виконання цього договору між позивачем, Банком та Г. був укладений договір поруки. Оскільки під час підписання цього договору Г. надав позивачеві сфальсифіковану довідку про заробітну плату і таким чином увів в оману стосовно своєї спроможності сплачувати кредит, у зв'язку з чим позивач вимагав визнати недійсним укладений договір поруки.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції виходив із того, що договір поруки підписано особисто позивачем, при його підписанні він розумів його зміст та значення своїх дій. Оскільки позичальник не є стороною договору поруки, а стороною у зобов'язанні, забезпеченому порукою, то застосування ст. 230 ЦК є неможливим, оскільки за цією статтею одна із сторін правочину може ввести в оману іншу.

З такими висновками суд апеляційної інстанції не погодився, вказавши, що ч. 1 ст. 230 ЦК передбачено, що коли одна зі сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення (ч. 1 ст. 229 цього Кодексу), такий правочин визнається судом недійсним. Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

З матеріалів справи видно, що при укладенні кредитного договору та договору поруки боржник Г. увів в оману кредитора та поручителя щодо своєї платоспроможності, надавши підроблену довідку про заробітну плату. При цьому представник Банку визнала, що за наявності достовірної інформації про майновий стан Г. кредиту він би не отримав, а Н. наполягав на тому, що договору поруки за таких умов не підписав би.

Оскільки Г. навмисно увів в оману позивача та Банк щодо обставин, які мають істотне значення і могли перешкодити вчиненню договору поруки, рішення суду першої інстанції було обґрунтовано скасоване.

Однак у більшості випадків позивачі не можуть довести обґрунтованості своїх позовних вимог і, як наслідок, у задоволенні таких позовних вимог суди відмовляють.

Це стосується і розгляду справ про визнання недійсним договору поруки з підстав вчинення правочину під впливом насильства (ст. 231 ЦК) або під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК).

Як роз'яснено в постанові № 9 (п. 23), правочин може бути визнаний судом недійсним на підставі ст. 233 ЦК, якщо його вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на край невідповідних умовах, чим друга сторона правочину скористалася. Тяжкими обставинами можуть бути тяжка хвороба особи, членів її сім'ї чи родичів, смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини, для усунення або зменшення яких необхідно укласти такий правочин.

Особа, яка оскаржила правочин, має довести, що за відсутності тяжкої обставини правочин не було б вчинено взагалі або вчинено не на таких умовах.

Як наголошено в ухвалі Верховного Суду України від 13 квітня 2011 р. за результатами розгляду цивільної справи за позовом Особи 3 до ПАТ «УкрСиббанк», Особи 4 про визнання договору поруки недійсним, важливим є з'ясування, яким чином обставини, на які посилався позивач, вплинули на його волевиявлення при укладенні договору поруки, чи мало місце укладення такого договору на край невідповідних умовах для позивача та чи існували інші умови, а також якими обставинами при цьому скористався відповідач (рішення № 15090053 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

Трапляються випадки неправильного застосування норм ст. 232 ЦК при розгляді справ про визнання недійсним правочину, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною.

Наприклад, змінюючи рішення Рівненського міського суду від 18 листопада 2010 р., яким було задоволено позов Особи 4 про визнання договору поруки недійсним, Апеляційний суд Рівненської обл. зазначив, що неправильним є висновок про недійсність правочину з мотивів його вчинення внаслідок зловмисної домовленості відповідачів.

Відповідно до ч. 1 ст. 232 ЦК, якою керувався суд при ухваленні рішення, правочин, що вчинено унаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Зловмисна домовленість означає навмисні дії представника, тобто усвідомлення вчинення правочину всупереч інтересам довірителя, передбачення невідповідних для довірителя наслідків. Тобто зі змісту цієї норми закону випливає, що позивачем у таких спорах має виступати сторона, від імені якої діяв представник, а не особа, яка діяла самотійно (рішення № 13644145 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

У практиці мають місце спори про визнання недійсними кредитних договорів, а у зв'язку із цим і договорів поруки та іпотеки, укладених у період 2007—2009 рр., з посиланням на невідповідність укладених договорів моральним засадам суспільства, оскільки саме у цей період сталася світова фінансова криза, яка вплинула на фінансове становище осіб-боржників.

Так, Євпаторійський міський суд АР Крим рішенням від 19 лютого 2013 р. у справі № 22-ц/190/2245/13 відмовив у задоволенні позовних вимог Х.

Обґрунтовуючи свій позов, позивачка зазначила, що спірні договори мають бути визнані недійсними, оскільки вони суперечать нормам чинного законодавства. Крім того, кредитор належним чином виконував взяті на себе зобов'язання, однак наприкінці 2008 — початку 2009 р. сталася світова фінансова криза, яка негативно вплинула на фінансове становище Х., що, на думку позивачки, є форс-мажорною обставиною.

Ухвалюючи рішення, суд першої інстанції виходив із того, що волевиявлення сторін в момент укладання кредитних договорів було вільним, відповідало їх внутрішній волі, зміст кредитних договорів не суперечив ЦК та іншим актам цивільного законодавства, був укладений за вільною згодою сторін.

Підставою недійсності правочину за ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК є суперечність між змістом правочину та нормами ЦК, іншими актами цивільного законодавства, а також моральними засадами суспільства з огляду на те, що змістом правочину є відповідні до його виду умови.

Суд першої інстанції, з'ясувавши обставини справи та давши належну правову оцінку зібраним доказам, дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивачка не надала доказів, які б підтверджували її позовні вимоги. Доводи про невід-

повідність кредитного договору вимогам закону також не підтверджені належними доказами.

Ухвалою Апеляційного суду АР Крим від 10 березня 2013 р. апеляційну скаргу Х. відхилено, а рішення Євпаторійського міського суду АР Крим від 19 лютого 2013 р. залишено без змін.

У даному випадку мова йде фактично не про невідповідність вимогам законодавства змісту правочину, а про ускладнення, які виникли на стадії виконання боржником взятого на себе обов'язку.

Виконання договору поруки. Обсяг відповідальності поручителя. Множинність суб'єктів на стороні поручителя. Права поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою

Суди розглядають значну кількість справ щодо виконання договору поруки.

За змістом поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку та відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Вимога до поручителя може бути пред'явлена виключно за умови настання обставин, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 553 ЦК, — у випадку порушення зобов'язання боржником. Факт порушення зобов'язання (невиконання або неналежного його виконання) боржником як підстава позову (вимоги) до поручителя має встановлюватися у кожній справі.

За загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 554 ЦК, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

У судів виникає питання щодо черговості звернення кредитора до боржника і поручителя. Зокрема, деякі суди відмовляють у задоволенні позовних вимог на тій підставі, що вимога про повернення боргу заявляється лише до поручителів, а не до поручителів і боржників водночас.

При вирішенні цього питання судам слід звернути увагу на правову позицію Верховного Суду України, висловлену в постанові від 19 грудня 2011 р. у справі № 6-84цс11.

Згідно із ч. 1 ст. 543 ЦК у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

За законом у цьому випадку немає так званої обов'язкової процесуальної співучасті, тобто законом передбачено право позивача звернутися в суд з позовом до кожного з боржників окремо. Крім того, предметом спору є різні самостійні договірні відносини: між кредитором і боржником — за кредитним договором; між кредитором і поручителем — за договором поруки, або ж ці відносини можуть врегульовуватись одним кредитним договором, що не змінює суті окремих договірних відносин.

У справі, що переглядалася, суд касаційної інстанції не звернув уваги на зазначені вимоги закону та на те, що кредитор у даному випадку має право вимагати виконання обов'язку в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. При цьому у разі пред'явлення вимоги кредитора про виконання обов'язку лише до поручителів останні солідарно відповідають перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник.

У зв'язку з тим, що суд касаційної інстанції, погодившись із судами попередніх інстанцій про наявність підстав для відмови у позові ПАТ «ВТБ Банк» до Особи 4, Особи 2, Особи 1 про стягнення заборгованості, дійшов помилкового та такого, що не відповідає вимогам чинного законодавства, висновку про необґрунтованість пред'явлення Банком позову лише до поручителів за відсутності таких вимог до боржника, ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 червня 2011 р. скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду касаційної інстанції (рішення № 20533672 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

Часто трапляються випадки, коли зобов'язання за кредитним договором забезпечуються порукою декількох осіб. Це узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 553 ЦК, згідно з якою поручителем може бути одна особа або кілька осіб. Тобто у таких випадках виникає множинність на боці поручителів. При цьому можливі варіанти: поруку надано декількома особами, кожним в повному обсязі за одним договором; поруку надано декількома особами, кожним в повному обсязі, незалежно одна від одної, на підставі окремих договорів; поруку надано декількома особами, але кожен з них ручається тільки в частині зобов'язання шляхом укладення як одного, так і декількох окремих договорів.

Відповідно до ч. 3 ст. 554 ЦК особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

Вивчення судових рішень та їх аналіз свідчить про неоднакове розуміння і застосування судами положень ч. 1 і ч. 3 ст. 554 ЦК щодо солідарної відповідальності поручителів за існування зазначених вище можливих варіантів укладення договорів поруки.

Особливо різняться судова практика розгляду цивільних справ стосовно порядку виконання свого обов'язку декількома поручителями, з кожним з яких кредитором були укладені окремі договори поруки про відповідальність кожного з них у повному обсязі.

Так, рішенням Апеляційного суду Волинської обл. від 26 червня 2012 р. змінено рішення Любомльського районного суду від 12 березня 2012 р. в частині стягнення заборгованості за кредитним договором.

Зазначеним рішенням місцевого суду постановлено стягнути солідарно з Особи 4 (боржника), Особи 2 та Особи 5 (обидва — поручителі) на користь ПАТ «Універсал Банк» (далі — Банк) 473 тис. 936 грн заборгованості за кредитним договором.

Змінюючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд, виходячи з того, що у цьому випадку відповідачі Особа 2 і Особа 5 уклали окремі договори поруки з позивачем, тобто не давали спільної поруки, а тому не можуть нести солідарну один з одним відповідальність, кожен з них повинен відповідати перед кредитором солідарно з основним боржником в обсязі, встановленому договорами, постановив стягнути солідарно з Особи 4 і Особи 2 на користь Банку 473 тис. 936 грн заборгованості за кредитним договором і стягнути солідарно з Особи 4 і Особи 5 на користь Банку 473 тис. 936 грн заборгованості за кредитним договором. У решті рішення суду першої інстанції залишено без змін (рішення № 25004298 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

Проте в іншій справі ухвалою Апеляційного суду Львівської обл. від 17 січня 2012 р. у справі № 22-ц-1327/12 залишено без змін рішення Сихівського районного суду м. Львова від 1 квітня 2010 р. у справі за позовом ПАТ «Сведбанк» (далі — Банк) до З.Р., З.Д., М. про стягнення заборгованості за кредитним договором.

Як убачається з матеріалів справи, оскаржуваним рішенням позов задоволено та стягнуто

солідарно із З.Р., З.Д., М. на користь Банку заборгованість за кредитним договором від 15 серпня 2008 р., укладеного між Банком (кредитором) та З.Р. (позичальником). На забезпечення кредитного договору цього ж числа укладено окремі договори поруки, відповідно до яких обов'язки поручителів за вказаним кредитним договором взяли на себе З.Д. та М.

При вирішенні таких справ слід керуватися практикою Верховного Суду України.

Так, у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. за результатами розгляду справи № 6-68цс11 за позовом ПАТ «Дочірній Банк Збербанку Росії» (далі — Банк) до Особи 1, Особи 2, Особи 3 про стягнення заборгованості за кредитним договором зазначено таке.

Ухвалюючи рішення про стягнення усієї суми кредиту, процентів за користування ним та пені солідарно з позичальника Особи 1 і поручителів Особи 2 та Особи 3, з якими Банком були укладені договори поруки, суд першої інстанції, з висновком якого погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій, виходив із того, що Банк відповідно до закону та умов договору у зв'язку з простроченням позичальником Особою 1 повернення чергової частини кредиту правомірно пред'явив вимоги до позичальника Особи 1 та поручителів Особи 2 і Особи 3 про дострокове повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, тобто позичальник повинен сплатити зазначені вище суми, а оскільки порука Особи 2 і Особи 3 не припинилася, то є підстави і для їх солідарної з позичальником відповідальності.

Такий висновок є правильним.

Потрібно враховувати, що ч. 3 ст. 554 ЦК надає можливість встановлювати поруку стосовно виконання одного й того ж зобов'язання з боку декількох осіб (співпоручителів) шляхом укладення між кредитором і кількома поручителями одночасно одного спільного договору поруки і закріплює як солідарну відповідальність поручителів з боржником перед кредитором, так і солідарну відповідальність поручителів між собою, якщо інше не встановлено договором поруки.

Відповідно до ст. 541 ЦК солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. Зважаючи на те, що норми закону, якими врегульована порука, не містять положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не

передбачено іншого, у разі укладення між ними кількох договорів поруки на виконання одного й того ж зобов'язання між ними не виникає солідарної відповідальності між собою.

За таких обставин кредитор, керуючись ст. 543 ЦК, має право на свій розсуд пред'явити вимогу до боржника і кожного з поручителів разом чи окремо, в повному обсязі чи частково, але поручитель, що виконав зобов'язання, не вправі пред'являти вимогу до іншого поручителя на предмет розподілу відповідальності перед кредитором.

За змістом ч. 1 ст. 554 ЦК сторони договору поруки вправі самостійно обрати альтернативний солідарній відповідальності варіант — субсидіарну відповідальність поручителя. У такому випадку необхідно враховувати положення ст. 619 ЦК, якою встановлені певні обмеження щодо черговості пред'явлення вимог особі, яка несе субсидіарну відповідальність, а саме: перш ніж звернутися до поручителя, який зобов'язався відповідати у субсидіарному порядку, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника. Якщо ж основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включно зі сплатою основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, крім випадків, коли поручитель зобов'язався відповідати за виконання зобов'язання частково (ч. 2 ст. 553, ч. 2 ст. 554 ЦК). Так, наприклад, договором поруки можна передбачити відповідальність поручителя лише за основний борг без сплати процентів й інших нарахувань.

У переважній більшості випадків у договорах поруки йдеться про повний обсяг виконання зобов'язання, тому суди іноді не звертають уваги на положення договорів поруки, якими обмежується обсяг відповідальності поручителя.

Наприклад, рішенням Апеляційного суду Львівської обл. від 21 квітня 2011 р. частково задоволено апеляційну скаргу К. Рішення Сихівського районного суду м. Львова змінено, а саме — зменшено

суму стягнення з К. на користь ПАТ «Сведбанк» з 1 млн 58 тис. 810 грн до 761 тис. 600 грн.

При цьому апеляційний суд встановив, що умовами укладеного договору поруки сторони обмежили обсяг відповідальності поручителя сумою 761 тис. 600 грн, тоді як місцевий суд помилково стягнув з поручителя заборгованість у розмірі 1 млн 58 тис. 810 грн, тобто в повному обсязі.

У разі пред'явлення кредитором позову до поручителя судам, керуючись ст. 555 ЦК, слід залучати до участі в судовому розгляді боржника як третьої особи без самостійних вимог на стороні відповідача (поручителя) на підставі ч. 2 ст. 35 ЦПК, відповідно до якої суд при прийнятті позовної заяви, здійсненні провадження у справі досудового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права і обов'язки осіб, які не є стороною у справі, залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. При цьому суд має з'ясувати, чи не заявлено з боку кредитора іншої вимоги щодо цього ж боргу.

Згідно із ч. 2 ст. 556 ЦК до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора в цьому зобов'язанні, у тому числі й ті, що забезпечували його виконання. Тобто безпосередньо законом закріплено право поручителя вимагати від боржника відновлення свого майнового стану, який зазнав змін в результаті виконання ним обов'язку за боржника. Підтвердженням цього є також норма ч. 1 ст. 512 ЦК, якою встановлено вичерпний перелік підстав заміни кредитора у зобов'язанні, серед яких передбачено і виконання обов'язку боржника поручителем. Оскільки перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відбувається в силу прямої вказівки в законі, будь-яких інших дій для переходу такого права вчиняти не потрібно. При цьому слід мати на увазі, що обсяг прав кредитора, які переходять до поручителя у такому випадку, повинен відповідати обсягу задоволених ним вимог кредитора за основним зобов'язанням.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

А. В. Нижній,
суддя Ленінського районного
суду м. Дніпропетровська,
кандидат юридичних наук

Спiр про право у цивiльному процесуальному законодавствi та судовiй практицi

Спiр про право як правова категорiя має досить тривалу iсторiю розвитку. Чинний Цивiльний процесуальний кодекс України вiд 18 березня 2004 р. (далi — ЦПК) успадкував її з Цивiльного процесуального кодексу Української РСР вiд 18 липня 1963 р., у якому вона визначала критерiї розмежування позовного i окремого провадження (ч. 3 ст. 255), а також провадження з розгляду скарг на рiшення, дiї або бездiяльнiсть органiв державної влади, органiв мiсцевого самоврядування, посадових i службових осiб (ч. 7 ст. 248⁶).

З набранням чинностi у 2005 р. ЦПК спiр про право розглядають не лише як критерiй для розмежування провадження позовного i окремого (ч. 6 ст. 235, ч. 4 ст. 256 ЦПК), але й позовного i наказного (п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК).

Поняття «спiр про право» застосовується для розв'язання складних та різнопланових процесуальних питань, проте на сьогодні дана категорiя у процесуальнiй лiтературi часто розглядається як достатньо умовна або просто ототожнюється з позовом або спором у побутовому розумiннi

Summary

The article deals with the problematic issue of application of the “dispute of right” concept in the national legislation and court practice.

The author found that concerned concept has got unequal content in different environments. It is proposed the unified understanding of the “dispute of right” concept and amendments to the procedural law as to the grounds for refusal to issue a court order

27 березня 2007 р. Верховний Суд України ухвалив постанову у справi про скасування рiшення мiсцевої ради щодо надання третiй особi у користування земельної дiлянки, у якiй зазначив, що iснування спору про право мiж позивачем та третьою особою виключає його розгляд у порядку адмiнiстративного судочинства¹. Таку правову позицiю пiдтримали господарські суди, а саме: у п. 3.1 постанови пленуму Вищого господарського суду України вiд 24 жовтня 2011 р. № 10 «Про деякi питання пiдвiдомчостi i пiдсудностi справ господарським судам» (iз змiнами i доповненнями) визначено, що господарський спiр пiдвiдомчий господарському суду, зокрема, за умови наявностi мiж сторонами спору про право, що виникає з господарських вiдносин. Аналогiчне за змiстом положення закрiплене i в абз. 2 п. 3 постанови пленуму Вищого спецiалiзованого суду

¹ Див.: Постанова Судової палати в адмiнiстративних справах Верховного Суду України вiд 27 березня 2007 р. у справi № 21-1074во06 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/669172>

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», згідно з яким одним із критеріїв відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є наявність у них спору про право цивільне.

Як єдина категорія спір про право повинен характеризуватись спільними ознаками для усіх видів провадження у цивільному процесі, проте і законодавець, і судова практика надають цьому поняттю різний зміст залежно від того, у якому контексті воно використовується

Як бачимо, поняття «спір про право» застосовується для розв'язання складних та різнопланових процесуальних питань, проте слід погодитись із М.М. Ненашевим у тому, що на сьогодні дана категорія у процесуальній літературі часто розглядається як достатньо умовна або просто ототожнюється з позовом або спором у побутовому розумінні². Наслідком цього є і фактична відсутність вітчизняних наукових розробок у цій сфері, і суперечлива судова практика при вирішенні питань про розмежування справ окремого, наказного та позовного проваджень, а також при розмежуванні адміністративної та цивільної і господарської юрисдикцій. За таких умов дослідження правової природи спору про право на сьогодні є одним із нагальних завдань науки процесуального права.

Загально визнаним у науці цивільного процесу є те, що позовне провадження в цілому та окремо позов спрямовані на вирішення спору про право³. При цьому відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК суддя відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу у разі, якщо із заяви і поданих документів вбачається спір про право, а за змістом ч. 6 ст. 235, ч. 4 ст. 256 ЦПК наявність спору про право у відповідних правовідносинах є підставою для відмови у відкритті окремого провадження або для залишення відповідної заяви без розгляду.

Отже, основні положення цивільного процесу щодо спору про право є такими: по-перше, вирішення спорів про право становить сутність позовного провадження; по-друге, спір про

право не може вирішуватись у межах окремого або наказного провадження. Тобто в межах цивільного процесуального законодавства спір про право є єдиною та цілісною категорією, яка дозволяє відмежувати справи позовного провадження від справ окремого та наказного проваджень. Як єдина категорія спір про право повинен характеризуватись спільними ознаками для усіх видів провадження у цивільному процесі, проте і законодавець, і судова практика надають цьому поняттю різний зміст залежно від того, у якому контексті воно використовується.

З'ясуємо, що розуміють під спором про право у позовному, наказному та окремому провадженнях.

Спір про право як об'єкт цивільних процесуальних правовідносин у позовному провадженні розглядається досить давно. З огляду на це М.А. Рожкова зазначає, що у дореволюційній літературі та судовій практиці спору про право цивільне спочатку надавався суб'єктивний характер, тобто під спором про право розумілось суб'єктивне ставлення сторін до своїх прав та обов'язків, суб'єктивна думка сторін про їх право. Пізніше під спором про право стали розуміти об'єктивний стан права (у правовідношенні), коли воно потребувало примусового здійснення або захисту⁴.

Дослідження радянського періоду ґрунтувались на твердженнях про нерозривність права та апарату примусу, а також про залежність процесуального права від матеріального, внаслідок чого спір про право визначали «через призму правопорушення та необхідності захисту суб'єктивного права»⁵. Саме у радянський період спір про право розуміли як «спір, обумовлений невиконанням зобов'язаною особою своїх юридичних обов'язків, що ґрунтуються на матеріальному правовідношенні, який розглядається компетентним органом з метою застосування державного або суспільного примусу»⁶ або як «правовий конфлікт юридично рівних осіб, об'єктивною стороною якого є охоронне цивільне правовідношення, а суб'єктивну сторону становлять розбіжності його

² Див.: Ненашев М.М. Спор о праве и его место в гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. — Саратов, 2011. — С. 5.

³ Див., напр.: Позовне провадження: монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. — Х., 2011. — С. 7; Жерулис И.А. К вопросу о сущности исковой формы советского гражданского процесса // Правоведение. — 1966. — № 4. — С. 60; Матиевский М.Д. Спор о праве и гражданское дело // <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=188467>

⁴ Див.: Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора. — М., 2006. — С. 31.

⁵ Ненашев М.М. Знач. праця. — С. 3. Тут і далі — переклад автора.

⁶ Жерулис И.А. К вопросу о сущности исковой формы советского гражданского процесса // Правоведение. — 1966. — № 4. — С. 61—62.

учасників з приводу цього стану своїх суб'єктивних прав та обов'язків»⁷.

Оскільки підставою ініціювання судового процесу виступає лише твердження позивача про порушення його прав, яке може не відповідати дійсності, правопорушення не завжди передую виникненню спору про право

Як зазначає М.М. Ненашев, на сьогодні у теорії цивільного процесу існує кілька концепцій спору про право, у яких спір про право визначають, зокрема, як:

- 1) правоохоронне правовідношення або стан регулятивного правовідношення, який воно набуває у результаті правопорушення;
- 2) правопорушення та перешкоди у здійсненні права;
- 3) процесуальний засіб захисту прав;
- 4) фактичний склад, який складається з трьох юридичних фактів — порушення (оспорушення) суб'єктивних прав особи (суб'єкта захисту) іншою конкретною особою (порушником), пред'явлення суб'єктом захисту вимоги до порушника про певну поведінку, невиконання порушником вимоги суб'єкта захисту⁸.

Як бачимо, зазначені концепції так чи інакше пов'язують спір про право з правопорушенням, тобто з фактом порушення суб'єктивного права певної особи. Водночас, незважаючи на те, що фактично в усіх процесуальних законах метою судочинства визначено захист порушених прав, свобод чи законних інтересів, відсутність такого права, свободи або інтересу є, як правило, підставою для відмови у задоволенні позову по суті⁹. Лише у п. 1¹ ч. 1 ст. 80 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) передбачено, що господарський суд припиняє провадження у справі, якщо відсутній предмет спору. Проте відповідно до п. 4.4 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 р. № 18 (із змінами і доповненнями) «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (далі — постанова пленуму ВГСУ № 18) припинення

провадження у справі на підставі зазначеної норми ГПК можливе в разі, коли предмет спору існував на момент виникнення останнього та припинив існування в процесі розгляду справи; якщо ж він був відсутній і до порушення провадження у справі, то зазначена обставина тягне за собою відмову в позові, а не припинення провадження у справі. Таким чином, відсутність факту правопорушення, а отже і порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи або законного інтересу, не є підставою для відмови у відкритті провадження. У такому випадку суд може лише відмовити у задоволенні позову за результатом розгляду справи по суті.

Оскільки підставою ініціювання судового процесу виступає лише твердження позивача про порушення його прав, яке може не відповідати дійсності, правопорушення не завжди передую виникненню спору про право. За таких обставин небезпідставно викликає сумнів і зарахування спору про право до охоронних правовідносин, адже такі правовідносини виникають виключно внаслідок правопорушень¹⁰.

Спір про право характеризує такий стан правовідносин, коли між сторонами існують певні розбіжності з приводу наявності, змісту та обсягу прав та обов'язків, здійснення яких є неможливим без судового втручання

Оскільки спір про право не належить ані до правопорушення, ані до охоронного правовідношення, обґрунтованою видається позиція Ю.В. Білоусова, який зазначає, що спір про право характеризує такий стан правовідносин, коли між сторонами існують певні розбіжності з приводу наявності, змісту та обсягу прав та обов'язків, здійснення яких є неможливим без судового втручання¹¹. Аналогічної думки дотримується і М.М. Ненашев, згідно з якою спір про право є «об'єктивно виражене протиріччя волевиявлень двох сторін, яке складається з вимоги юридичного характеру однієї сторони (адресант), якій протистоїть правове положення іншої сторони (адресата), що перешкоджає фактичному задоволенню цієї вимоги»¹². Разом з тим, як зазначає М.А. Рожкова, питання про необхідність встановлення позиції порушника у спорі про право є дискусійним,

⁷ Та русина Н.Н. Спор о праве семейном в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Л., 1983. — С. 7.

⁸ Див.: Ненашев М.М. Знач. праця. — С. 17.

⁹ Див., напр.: Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 квітня 2014 р. у справі № 6-2306св13 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38799270>; Постанова Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. у справі № 5011-66/8202-2012 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31512136>; Ухвала Вищого адміністративного суду України від 12 червня 2014 р. у справі № К/800/56897/13 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39439540>

¹⁰ Див.: Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К., 2004. — Кн. 1. — С. 84.

¹¹ Див.: Цивільний процес: навч. посібн. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук та ін.; за ред. Ю.В. Білоусова. — К., 2005. — С. 47.

¹² Ненашев М.М. Знач. праця. — С. 9—10.

оскільки деякі автори вважають, що позиція порушника не має значення для виникнення спору про право¹³.

Відповідно до чинного процесуального законодавства України для відкриття позовного провадження достатнім є викладене у позові твердження позивача про те, що його право, свобода або законний інтерес були порушені, невизнані або оспорені відповідачем. Процесуальний закон не встановлює обов'язок позивача перед зверненням до суду з'ясувати позицію відповідача зі спірного питання чи хоча б звернутись до нього з вимогою про усунення порушення, оскільки відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002 за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист.

Про припинення спору про право не свідчить і фактичне задоволення боржником (відповідачем) вимоги, оскільки такі дії будуть підставою лише для відмови у задоволенні позову з мотивів відсутності порушеного права на момент прийняття рішення, але не можуть бути підставою для відмови у відкритті провадження або закриття провадження у справі

Немає перешкод для розгляду судом вимог позивача та винесення рішення по суті і за відсутності інформації про позицію відповідача щодо заявлених позовних вимог за умови належного його повідомлення. Визнання ж відповідачем позовної вимоги без фактичного її виконання, що нібито повинно свідчити про відсутність спору між сторонами з огляду на припинення конфлікту інтересів сторін, процесуальний закон також не розглядає як обставину, що підтверджує відсутність спору про право. У такому випадку суд не закриває провадження у справі, а розглядає справу по суті, а отже в результаті так само вирішує спір про право, як і за відсутності визнання позову відповідачем. На відсутність підстав для висновку про припинення існування спору про право у випадку визнання вимог кредитора прямо вказується у п. 4.4 постанови пленуму ВГСУ № 18, згідно з яким визнання боржником претензії

кредитора не є способом припинення зобов'язання і не свідчить про відсутність спору; особа, претензія якої визнана боржником, вправі звернутися до господарського суду з позовом про стягнення визнаної суми коштів.

Про припинення спору про право не свідчить і фактичне задоволення боржником (відповідачем) вимоги, оскільки такі дії будуть підставою лише для відмови у задоволенні позову з мотивів відсутності порушеного права на момент прийняття рішення, але не можуть бути підставою для відмови у відкритті провадження або закриття провадження у справі.

Таким чином, відповідно до чинного процесуального законодавства позиція відповідача як потенційного порушника прав позивача не має значення для факту виникнення та вирішення судом спору про право у позовному провадженні.

Таке розуміння спору про право, звісно, не відповідає лексичному значенню слова «спір», під яким зазвичай розуміють «словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна з сторін обстоює свою думку, свою правоту» або «взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані переважно судом»¹⁴. Разом з тим у науковій літературі вже неодноразово зверталася увага на те, що юридичне розуміння спору не зовсім відповідає етимологічному поняттю «спір»¹⁵, а тому існуючі протиріччя зумовили намагання їх розв'язати у той чи інший спосіб. Наприклад, І. А. Жеруоліс зазначає, що зобов'язана особа може і не оспорювати (у загальноприйнятому значенні) своїх юридичних обов'язків, які ґрунтуються на матеріально-правовому відношенні, проте, не виконуючи цих обов'язків, вона порушує право контрагента і тим самим оспорює це право¹⁶. М. М. Ненашев з цього приводу вказує, що вимозі позивача протистоїть правове положення іншої сторони, під яким він розуміє «факт-стан особи у якості суб'єкта права, згідно з яким застосування примусу щодо нього можливе лише з санкції державних органів»¹⁷.

На нашу думку, щодо категорії «спір про право» спостерігається ситуація, коли внаслідок

¹⁴ Див.: Словник української мови: в 11 т. / ред. І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник та ін. — К., 1978. — Т. 9. — С. 530.

¹⁵ Див.: Жеруоліс І. А. Зазнач. праця. — С. 61.

¹⁶ Див.: Жеруоліс І. А. Там само.

¹⁷ Ненашев М. М. Зазнач. праця. — С. 10.

¹³ Див.: Рожкова М. А. Зазнач. праця. — С. 26.

еволуції правового регулювання її зміст змінився настільки, що перестав відповідати слову, яке її позначає. Так, при дослідженні цього поняття слід виходити не з лексичного значення слова «спір», а насамперед з природи правовідносин, які на сьогодні у правозастосовній практиці позначаються терміном «спір про право». На сьогодні ж і законодавство, і судова практика під спором про право у позовному провадженні розуміють *заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів.*

Щодо категорії «спір про право» спостерігається ситуація, коли внаслідок еволюції правового регулювання її зміст змінився настільки, що перестав відповідати слову, яке її позначає. Так, при дослідженні цього поняття слід виходити насамперед не з лексичного значення слова «спір», а з природи правовідносин, які на сьогодні у правозастосовній практиці позначаються терміном «спір про право»

Щодо поняття «спір про право», яке вживається у наказному провадженні, то за змістом п. 9 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2011 р. № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» (далі — постанова пленуму ВССУ № 14) для висновку про існування спору про право, що згідно з п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК є підставою для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу, достатнім є встановлення судом існування хоча б однієї із таких обставин: *недостатність доказів порушення прав заявника або виникнення у нього права вимоги; існування доказів того, що боржник заперечує, не визнає або оспорує свій обов'язок перед заявником (кредитором); пропуск заявником строку позовної давності.* Як вбачається з п. 9 постанови пленуму ВССУ № 14 вказаний перелік ознак спору про право не є виключним, проте тут же чітко зазначається, що неналежне виконання договірних зобов'язань без обґрунтування причин не свідчить про існування спору про право між сторонами наказного провадження.

Крім того, за змістом ч. 1, пунктів 4, 5 ч. 3 ст. 105 ЦПК боржник має право подати заяву про скасування судового наказу, яка має містити посилання на обставини, які свідчать про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача, а також посилання на докази, якими боржник

обґрунтовує свої заперечення проти вимог стягувача. Отже, сам факт подання у порядку ст. 105 ЦПК належним чином оформленої заяви про скасування судового наказу свідчить про мотивоване заперечення боржником свого обов'язку перед заявником (кредитором). Відповідно до пунктів 1, 2 ч. 8 ст. 105¹ ЦПК суд може як залишити заяву про скасування судового наказу без задоволення, так і скасувати судовий наказ та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті у позовному провадженні. Очевидно, що прийняття одного із двох зазначених вище рішень залежить від висновку суду про наявність або відсутність спору про право між стягувачем та боржником. Проте на відміну від п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК критерієм наявності спору про право при розгляді заяви про скасування судового наказу у порядку ст. 105¹ ЦПК є уже не просто факт заперечення боржником свого обов'язку перед заявником (кредитором), а *обґрунтованість таких заперечень.*

Дещо інше розуміння спору про право прослідковується при розмежуванні окремого і позовного проваджень на підставі ч. 6 ст. 235, ч. 4 ст. 256 ЦПК. У більшості випадків суди залишають без розгляду заяву про встановлення певного факту внаслідок висновку про наявність спору про право з посиланням на заперечення однієї із заінтересованих осіб з проханням відмовити у задоволенні заяви¹⁸. Разом з тим Верховний Суд України в «Судовій практиці розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення»¹⁹ зазначив, що суд залишає заяву без роз-

У більшості випадків суди залишають без розгляду заяву про встановлення певного факту внаслідок висновку про наявність спору про право з посиланням на заперечення однієї із заінтересованих осіб з проханням відмовити у задоволенні заяви

гляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах у випадках, якщо під час розгляду справи про встановлення факту цими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з

¹⁸ Див., напр.: Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 травня 2013 р. у справі № 6-10818св13 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31484662>

¹⁹ Див.: Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення // Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 8. — С.17—33.

необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право. Відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» такі справи розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права та обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними. Отже, ще одним критерієм наявності спору про право у справах окремого провадження судова практика визначає саму можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок встановлення певного факту навіть

Оскільки спір про право розглядається виключно у позовному провадженні і в силу цього є критерієм для розмежування справ позовного, наказного та окремого проваджень, на нашу думку, загальну концепцію спору про право слід будувати, виходячи саме із його розуміння у позовному провадженні, тобто як заявленої до суду вимоги особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів

за відсутності заперечень таких осіб.

Таким чином, залежно від виду провадження у цивільному процесі законодавець та судова практика розуміють під спором про право:

у позовному провадженні — заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів;

у наказному провадженні — недостатню обґрунтованість заявленої до суду вимоги про захист порушених прав заявника внаслідок недостатності доказів порушення його прав або виникнення у нього права вимоги, заперечень боржника проти існування обов'язку перед заявником (кредитором), обґрунтованості таких заперечень тощо;

в окремому провадженні — конфлікт інтересів заявника та хоча б однієї із заінтересованих осіб внаслідок заперечення такої особи проти задоволення заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав, а також можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок задоволення відповідної заяви.

Як бачимо, у всіх трьох видах провадження у цивільному процесі спору про право надають різні характеристики, а отже звести до спільного знаменника усі наведені позиції нелегко. Оскільки спір про право розглядається

виключно у позовному провадженні і в силу цього є критерієм для розмежування справ позовного, наказного та окремого проваджень, на нашу думку, загальну концепцію спору про право слід будувати, виходячи саме із його розуміння у позовному провадженні, тобто як заявленої до суду вимоги особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів.

Разом з тим для визначення істотних ознак спору про право важливим є встановлення чіткого моменту його виникнення. Серед науковців немає згоди щодо цього питання, а позиція кожного з них обумовлюється фактично особистим ставленням до тієї чи іншої загальної концепції. Так, І. А. Жеруоліс зауважує, що «будь-який спір про право завжди розглядається в певній процесуальній формі, в якій протікає процесуальна діяльність органу, що вирішує спір про право. Поки спір про право не почав розглядатись

компетентним органом у певній процесуальній формі, він з точки зору права не існує»²⁰. На думку М. Ю. Рудакової, спір про право виникає не в момент правопорушення як охоронне правовідношення, а в момент виникнення протиріч, конфлікту між сторонами, коли уповноважена особа пред'являє вимоги до зобов'язаної особи, яка проти них заперечує у тій чи іншій формі²¹. При цьому М. А. Рожкова дійшла висновку, що у разі звернення особи, права якої порушені, до суду без попереднього повідомлення порушника про існування відповідної претензії до нього на стадії звернення до суду суб'єкта захисту спір про право фактично відсутній, але на момент судового розгляду (за умови належного повідомлення порушника-відповідача про судовий розгляд) він уже реально існує²². Дещо іншої думки дотримується М. М. Ненашев, за твердженням якого спір про право виникає «до процесу з його вирішення», а з пред'явленням позову «набуває процесуального значення»²³.

Зауважимо, що відмовити у прийнятті заяви про видачу судового наказу на підставі п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК, а також відмовити у відкритті

²⁰ Жеруоліс І. А. Знач. праця. — С. 61.

²¹ Див.: Рудакова М. Ю. Спор о праве и виды гражданского судопроизводства // http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/25/Rudakova@uniyar.ac.ru.pdf

²² Див.: Рожкова М. А. Знач. праця. — С. 36.

²³ Ненашев М. М. Знач. праця. — С. 20.

окремого провадження або залишити відповідну заяву без розгляду згідно з ч. 6 ст. 235, ч. 4 ст. 256 ЦПК суд може у тому випадку, якщо на момент ухвалення відповідного судового рішення дійде висновку про існування спору про право. Таким чином, якщо погодитись з думкою науковців про те, що спір про право існує лише в рамках процесуальної діяльності суду або іншого держав-

Спір про право як вимога про захист порушеного, невизнаного або оспореного права завжди виникає до відкриття судом позовного провадження: або у момент звернення з такою вимогою безпосередньо до особи, яка, на думку заявника, порушила її права, або у момент звернення з такою вимогою до суду чи іншого уповноваженого органу

ного органу, суд зможе застосувати положення п. 2 ч. 3 ст. 100, ч. 6 ст. 235, ч. 4 ст. 256 ЦПК лише за наявності іншого відкритого позовного або адміністративного провадження, пов'язаного з вирішенням спору про право у цих же правовідносинах. Разом з тим практика застосування Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідних процесуальних норм свідчить, що висновок про існування спору про право не залежить від того, чи відкрите судом або іншим органом провадження з розгляду такого спору²⁴. Існування відповідного судового або адміністративного провадження розглядається судами лише як один із можливих доказів існування спору про право, а тому такий спір може виникати і поза межами офіційної процедури.

Як уже зазначалось, відповідно до загальноприйнятого розуміння, позовне провадження спрямоване на вирішення спору про право. Особливу увагу на це звертає М. Д. Матієвський, який зауважує, що «вся процесуальна діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі (з моменту прийняття заяви до провадження і до винесення судового рішення), спрямована на вирішення спору про право»²⁵. Таке твердження є надзвичайно важливим для розуміння сутності спору про право у позовному провадженні, оскільки з нього логічно випливають два взаємопов'язані висновки: по-перше, приймаючи рішення по суті позовних вимог (про задоволення або відмову у їх задоволенні), суд завжди вирішує спір про право, а тому, по-друге, у разі відсутності спору про право судовий

процес не повинен дійти до стадії прийняття рішення по суті позовних вимог, адже, як зазначають В. В. Комаров і П. І. Радченко, відсутність спору про право між сторонами унеможливує звернення до суду²⁶. За таких умов не можна погодитись з думкою М. А. Рожкової про те, що в окремих випадках спір про право може виникати після відкриття позовного провадження у справі, оскільки в таких випадках у період з моменту відкриття провадження у справі до моменту виникнення спору про право у суду буде відсутній предмет його процесуальної діяльності. У цей період дії суду можуть бути направлені виключно на дослідження факту існування спору про право, оскільки спір, який суд міг би розглядати по суті, відсутній.

Таким чином, спір про право як вимога про захист порушеного, невизнаного або оспореного права завжди виникає до відкриття судом позовного провадження: або у момент звернення з такою вимогою безпосередньо до особи, яка, на думку заявника, порушила її права, або

Спір про право не належить ані до охоронних, ані до регулятивних правовідносин, а є особливим видом правовідносин, який виникає внаслідок відсутності згоди між сторонами регулятивних або охоронних правовідносин щодо взаємних прав та обов'язків

у момент звернення з такою вимогою до суду чи іншого уповноваженого органу.

У чому ж за таких умов полягає спірність правовідносин?

Зауважимо, що зміст будь-якого правовідношення становлять чітко визначені взаємні права та обов'язки сторін, які у регулятивних правовідносинах визначаються домовленістю сторін та нормами права, а в охоронних — переважно нормами права. Проте в період існування спору про право чіткий зміст спірного правовідношення у вигляді взаємних прав та обов'язків його сторін фактично відсутній, оскільки між сторонами немає згоди з приводу таких прав та обов'язків. Таким чином, під поняттям «спір про право» розуміють *спірність певного права та обумовленого ним обов'язку, яка виникає в момент висловлення однією із сторін правовідношення незгоди із виконанням обумовленого її правом обов'язку іншою стороною шляхом звернення з вимогою*

²⁴ Див., напр.: Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 травня 2013 р. у справі № 6-10818св13 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31484662>

²⁵ Матієвський М. Д. Спор о праве и гражданское дело // <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=188467>

²⁶ Див.: Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Лупеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. — Х., 2011. — С. 165.

до цієї сторони або до суду чи до іншого органу, уповноваженого вирішити спір, про захист свого права.

З огляду на зазначене вище визнання правопорушником пред'явлених до нього вимог у позасудовому порядку та відновлення порушеного права свідчить не про відсутність спору про право, як зазначає М. А. Рожкова²⁷, а про вирішення такого спору внаслідок усунення спірності права та обумовленого ним обов'язку без участі суду. Результатом вирішення судом спору про право теж є усунення спірності взаємних прав та обов'язків сторін регулятивного або охоронного правовідношення шляхом, по-перше, підтвердження існуючого розподілу прав та обов'язків (наприклад, шляхом відмови у задоволенні позову, стягнення заборгованості за договором, визнання права власності тощо) або, по-друге, зміни існуючого розподілу прав

Видаючи судовий наказ, який відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК є особливою формою судового рішення, суд, як і у позовному провадженні, надає захист порушеному праву заявника шляхом вирішення спору про право, а тому сама по собі категорія «спір про право» не може застосовуватись для розмежування наказного і позовного проваджень

та обов'язків (наприклад, шляхом визнання договору дійсним або припинення права на частку у спільному майні).

Отже, спір про право не належить ані до охоронних, ані до регулятивних правовідносин, а є особливим видом правовідносин, який виникає внаслідок відсутності згоди між сторонами регулятивних або охоронних правовідносин щодо взаємних прав та обов'язків. Зміст таких правовідносин становлять взаємні права та обов'язки сторін спору про право щодо його урегулювання з метою визначення взаємних прав та обов'язків у спірних регулятивних або охоронних правовідносинах у судовому порядку, або з використанням позасудових процедур (претензійного, адміністративного порядку тощо).

За таких умов на особливу увагу заслуговує виокремлення судовою практикою такої ознаки існування спору про право в окремому провадженні, як можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок встановлення певного факту за відсутності заперечень таких осіб. Важливою з огляду на це є відповідь на питання про те, чиє право мається на увазі у понятті «спір про право» у зазначеному випадку — виключно

позивача (заявника) чи також право відповідача (заінтересованої особи), або будь-якої іншої особи, яка не є учасником судового процесу? Частиною 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. встановлено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить *спір щодо його прав та обов'язків* цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Аналогічні положення містяться у ч. 1 ст. 3 ЦПК, за змістом якої спір про право може бути зініційований особою виключно щодо своїх прав, свобод або інтересів.

В окремому провадженні суд не позбавлений можливості залучити до участі у справі в якості заінтересованих осіб, а також встановити їх позицію щодо можливості встановлення певного факту, усіх осіб, на права чи обов'язки яких, за висновком суду, може вплинути встановлення певного юридичного факту. Таким чином, як і в позовному провадженні, в окремому провадженні висновки про існування спору про право повинні ґрунтуватись на інформації про реальну, а не потенційну, спірність певного права. З огляду на це і в позовному, і в окремому провадженні існування спору про право повинно ставитись в залежність виключно від волевиявлення осіб, права яких можуть зазнати впливу внаслідок прийняття рішення судом.

Ураховуючи викладене і те, що розуміння поняття «спір про право» має бути єдиним для усіх видів провадження у цивільному процесі, на нашу думку, немає підстав для виокремлення такої додаткової ознаки спору про право в окремому провадженні, як можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок встановлення певного факту за відсутності заперечень таких осіб. Опосередковано аналогічне розуміння прослідковується у законодавчому визначенні окремого провадження, оскільки згідно з ч. 1 ст. 234 ЦПК окреме провадження — це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються, зокрема, цивільні справи про підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Таким чином, у цьому визначенні йдеться про

²⁷ Див.: Рожкова М. А. Знач. праця. — С. 34—35.

можливість підтвердження у порядку окремого провадження прав, щодо яких відсутній факт їх оспорення, а не прав, щодо яких відсутній спір.

Щодо наказного провадження, то у такому порядку розглядається таке ж звернення особи, яка вважає, що її право було порушене, не визнане або оспорене, з вимогою про захист такого права, як і в порядку позовного провадження. Більше того, для справ наказного провадження властива навіть така ознака спору про право, яка не завжди наявна у позовному провадженні, а саме: доведеність факту правопорушення, оскільки недостатність доказів порушення прав заявника або виникнення у нього права вимоги за змістом п. 9 постанови пленуму ВССУ № 14, п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК є підставою для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу.

За таких обставин у науковій літературі неодноразово зверталась увага на наявність спору про право у справах наказного провадження²⁸, а отже і на відсутність підстав для виокремлення наказного провадження в окремий від позовного вид провадження²⁹. Певною мірою існування спору про право між сторонами наказного провадження визнає і сам законодавець, який вказує у ст. 309¹ ЦПК, що судовий наказ підлягає скасуванню в апеляційному порядку, якщо апеляційний суд встановить *відсутність між стягувачем та боржником спірних правовідносин*, на основі яких була заявлена вимога, передбачена ч. 1 ст. 96 цього Кодексу.

Таким чином, видаючи судовий наказ, який відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК є особливою

формою судового рішення, суд, як і у позовному провадженні, надає захист порушеному праву заявника шляхом вирішення спору про право, а тому сама по собі категорія «спір про право» не може застосовуватись для розмежування наказного і позовного проваджень.

З огляду на викладене заслуговує на увагу положення ч. 2 ст. 125⁸ Цивільного процесуального кодексу Російської РФСР від 11 червня 1964 р. (в редакції від 31 грудня 2002 р.), якою передбачалось, що *суддя відмовляє у видачі судового наказу:*

1) якщо боржник не погоджується з заявленими вимогами;

2) якщо вбачається наявність спору про право, який не можна вирішити на підставі поданих документів.

На нашу думку, доповнення аналогічними положеннями ч. 3 ст. 100 ЦПК дасть змогу усунути протиріччя у застосуванні терміна «спір про право» у наказному та позовному провадженнях, а тому сприятиме єдності судової практики.

Насамкінець зауважимо, що зроблені за результатами дослідження висновки щодо природи спору про право ґрунтуються, насамперед, на вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві і мають на меті забезпечити однакове його застосування у судовій практиці. Водночас залишаються інші проблеми, пов'язані із використанням поняття «спір про право». Одним із нагальних питань є з'ясування співвідношення між спором про право та публічно-правовим спором (зокрема, в частині існування спору про право у публічно-правовому спорі), що дозволило б зняти багато питань під час визначення підвідомчості справ. Потребує дослідження і питання обґрунтованості розгляду в порядку позовного провадження справ, у яких відсутній спір про

²⁸ Див.: Ковтков Д. И. Приказное производство: правовое регулирование, проблемы, перспективы развития // <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CJ;n=51736>

²⁹ Див.: Ненашев М. М. Знач. прая. — С. 12.

Я.М. Романюк,
Голова
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Л.О. Майстренко,
помічник Голови
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

S u m m a r y

The article outlines the general features of mass action as an institution designed to provide efficient and procedurally economical consideration of legal conflicts involving unlimited range of persons. The foreign experience in this sphere has been analyzed for the purpose of selecting the optimal model of mass action for Ukraine

Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні

Сучасну демократичну державу неможливо уявити без функціонування системи судів, адже вони покликані здійснювати правосуддя, реалізуючи на практиці гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Людина, яка вважає свої права порушеними і шукає справедливості, звертається до суду за вирішенням правового спору, сприймаючи суд тим органом, що уособлює справедливість. Проте функціонування судової системи, яка гарантує результативне, швидке та якісне вирішення правових конфліктів, прямо пов'язане з тим, наскільки ефективно організована загалом правова система держави.

Ефективність виконання судовою системою своїх функцій характеризується якістю здійснення процесу судочинства та дотриманням суддями розумних строків розгляду справ. Ці показники перебувають у нерозривному зв'язку з тим, наскільки «адекватним» є рівень робочого навантаження на суддів у судах усіх рівнів, тобто залежать від кількості справ, що надходять для судового розгляду

У світі не існує єдиної моделі правової чи судової системи, яку можна вважати еталоном. Кожна держава самостійно вирішує це питання, спираючись на особливості того чи іншого типу правової системи, історичний досвід, характеристики відносин у власному суспільстві.

При цьому національну правову систему держави не слід сприймати як винятково сталу й незмінну. Вона повинна розвиватися й удосконалюватися, реагуючи на соціально-економічні зміни та потреби суспільства. Те ж саме можна сказати й про правові механізми, що закладаються в основу діяльності суду, а також про норми національного матеріального та процесуального законодавства.

Безперечно, ефективність виконання судовою системою своїх функцій характеризується якістю здійснення процесу судочинства та дотриманням суддями розумних строків розгляду справ. Ці показники перебувають у нерозривному зв'язку з тим, наскільки «адекватним» є рівень робочого навантаження на суддів у судах усіх рівнів, тобто залежать від кількості справ, що надходять для судового розгляду.

Високий рівень робочого навантаження на суддів у межах одного окремого суду може виникати в певний період часу та мати разовий характер, який неможливо спрогнозувати. Він залежатиме від багатьох специфічних чинників та обставин, що склалися в конкретному суді й регіоні, на який поширюється територіальна юрисдикція суду

На цьому зв'язку свого часу наголосив Комітет міністрів Ради Європи в Рекомендації № R (86) 12 державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, зазначивши, що зростання кількості справ, які направляються на розгляд судів, може перешкоджати праву кожного на публічний судовий розгляд упродовж розумного строку, закладеному в п. 1 ст. 6. Конвенції. Скорочення будь-якого надмірного робочого навантаження на суди не-обхідне задля поліпшення якості відправлення правосуддя¹.

Високий рівень робочого навантаження на суддів у межах одного окремого суду може виникати в певний період часу та мати разовий характер, який неможливо спрогнозувати. Він залежатиме від багатьох специфічних чинників та обставин, що склалися в конкретному суді й регіоні, на який поширюється територіальна юрисдикція суду. Однак у разі, якщо середній у державі показник робочого навантаження на суддів однієї ланки судів тривалий час є стабільно високим, — це тривожний сигнал. Він свідчить про нагальну необхідність вивчення причин, які призводять до систематичного надмірного робочого навантаження в судах, а також про потребу вжиття заходів щодо зменшення такого навантаження та запобігання його появі в майбутньому.

Отже, надмірне робоче навантаження на суддів певним чином слугує мірилом якості та

ефективності судових процедур і правових засобів захисту порушеного права, які правова система держави пропонує суспільству.

Відомо, що судова система України вже тривалий час потерпає від надміру високого рівня робочого навантаження на суддів. Так, у 2012 та 2013 рр. середньомісячне навантаження на суддю місцевого загального суду становило 69,3 та 67,2 справ і матеріалів відповідно², а в 2011 р. — 139,6 справ і матеріалів³. Високий рівень робочого навантаження на суддів місцевих судів цілком прогнозовано призводить і до надмірного навантаження на суддів апеляційних та касаційних судів.

Показовим у зв'язку з цим є досвід Німеччини. Коли середньомісячне навантаження на суддю тут досягло показника 55 справ, німецькі судді заявили, що судова система перевантажена й ситуація потребує негайного вирішення. Натомість вітчизняна судова система роботу в умовах надмірного навантаження починає сприймати як норму, що негативно впливає на ефективність її діяльності.

Внаслідок буквального тлумачення й застосування ст. 124 Конституції України в нашій державі практично немає механізмів позасудового врегулювання спорів, а тому абсолютна їх більшість, незалежно від підстав виникнення спору, розміру вимог чи ставлення сторін, передається на розгляд судів. Крім того, із систематичною періодичністю відбуваються «стрибки» робочого навантаження на суддів за рахунок однотипних спорів зі спільними предметом і підставами. При цьому кількість справ, які надходять до судів для розгляду, зростає в рази

Подібний стан речей зумовлюється багатьма чинниками, серед яких можна виділити кілька ключових, які, на наш погляд, зберігають тенденцію до зростання кількості справ, що потрапляють для судового розгляду.

Насамперед ідеться про те, що внаслідок буквального тлумачення й застосування ст. 124 Конституції України в нашій державі практично немає механізмів позасудового врегулювання спорів, а тому абсолютна їх більшість, незалежно від підстав виникнення спору, розміру вимог чи ставлення сторін, передається на розгляд судів. Крім того, із систематичною

² Див.: Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2013 р. // http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Oglyad34/

³ Див.: Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2012 р. // http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Oglyad/

¹ Див.: Міжнародні стандарти у сфері судочинства. — К., 2010. — С. 142.

періодичністю відбуваються «стрибки» робочого навантаження на суддів за рахунок однотипних спорів зі спільними предметом і підставами. При цьому кількість справ, які надходять до судів для розгляду, зростає в рази.

Судового розгляду потребують ті справи, в яких є «спір» про «право», реальний і серйозний, що може стосуватися як самого існування права, так і сфери його дії. Результат судового розгляду повинен мати безпосереднє значення для встановлення цього права

Подібний «стрибок» відбувся 2011 р., коли до місцевих та апеляційних судів України надійшло понад 9 млн справ⁴, а судді місцевих загальних судів мали середньомісячне навантаження 139,6 справ і матеріалів (удвічі більше, ніж середні показники наступних років). Цей рік ознаменувався масовими зверненнями з адміністративними позовами до судів тих громадян, які мали статус дітей війни. Вони домагалися перерахунку належних їм згідно із законом виплат, адже на території всієї держави управління Пенсійного фонду України зменшили розмір відповідних виплат усім особам, які мали однаковий статус, з однакових для всіх позивачів підстав.

Тут варто зауважити, що аналіз практики Європейського суду з прав людини (рішення від 25 жовтня 1989 р. у справі «Аллан Якобссон проти Швеції», від 25 квітня 1996 р. у справі «Густафссон проти Швеції», від 27 червня 2000 р. у справі «Фрідлендер проти Франції») дає підстави стверджувати, що судового розгляду потребують ті справи, в яких є «спір» про «право», реальний і серйозний, що може стосуватися як самого існування права, так і сфери його дії. Результат судового розгляду повинен мати безпосереднє значення для встановлення цього права.

Отже, судовий розгляд спору необхідний тоді, коли існує потреба встановлення фактичних обставин справи, надання їм фахової правової оцінки, в чому й полягає завдання суду.

Цілком очевидно, що в ситуації, яка склалася з розглядом судами спорів за позовами осіб зі статусом дітей війни, про ефективне

виконання судом свого завдання не йдеться. Для правильного вирішення подібних правових конфліктів суду було достатньо визначитися з характером спірних правовідносин, правовою нормою, яка їх регулює, і зробити висновок про те, чи правильно відповідач застосував закон в одній, умовно першій справі. У подальшому судовий розгляд кожної з таких справ відбувався в межах окремого судового провадження, по кожній справі суди вчиняли окремі процесуальні дії, хоча фактично в тисячах наступних справ суд повторював один і той самий висновок в окремих рішеннях, змінюючи лише персональні дані позивачів та відповідачів.

Завдання держави полягає не в самій по собі безмежній гарантії окремого судового розгляду кожного конкретного звернення, а в створенні таких механізмів, які б забезпечували ефективне поновлення порушеного права потерпілої сторони. Тому слід шукати шляхи вдосконалення законодавства задля впровадження правових механізмів ефективного розгляду судами великої кількості спорів, що характеризуються однотипністю

Зростання удвічі робочого навантаження на суддів у 2011 р. за рахунок надходження для судового розгляду величезної кількості однотипних позовів осіб зі статусом дітей війни взято для прикладу. Але ці приклади не поодинокі. Такі зростання навантаження вітчизняна судова система регулярно переживає з початку 2000-х рр. Можна згадати хоча б позови про перерахунок пенсій і різних видів допомог, що подавалися вчителями, колишніми співробітниками органів внутрішніх справ, прокуратури, військовослужбовцями, особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, жінками, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, позови осіб, які через релігійні переконання відмовлялися від присвоєння індивідуального податкового номера, тощо.

Однією з причин, що призводить до такого стану речей, була й залишається проблема невідповідності законів, які в Україні приймаються з метою підвищення соціального захисту населення, реальним фінансовим можливостям держави. Закон декларує право людини на одержання виплати,

⁴ Див.: Там само.

але органи влади на місцях не реалізують це право у зв'язку з браком бюджетних коштів.

Звісно, для усунення таких передумов слід припинити домінування політичного популізму в законодавчій діяльності. Проте цей чинник не виправдовує того, що в правовій системі нашої держави відсутні дієві механізми, покликані водночас не тільки забезпечити ефективний та якісний судовий розгляд відповідних спорів, але й убезпечити судову систему від аномально різних стрибків рівня робочого навантаження.

Українське законодавство в сучасних умовах тяжіє до постійних змін, і можна з упевненістю стверджувати, що й у подальшому виникатимуть ситуації, подібні до згаданих.

Динаміка розвитку соціально-економічних відносин усе частіше призводить до того, що єдиним діянням одного суб'єкта порушуються права та інтереси численного кола осіб. Конкретний, індивідуально визначений перелік цих осіб досить часто неможливо встановити на момент порушення їх прав та/або на час ухвалення судом рішення. Крім того, персоналізована кількість потерпілих настільки велика, що не дозволяє забезпечити ефективну участь кожного в судовому процесі як позивача. До таких порушень можна віднести, наприклад, порушення у сфері захисту прав споживачів, охорони навколишнього природного середовища, на ринку цінних паперів і фінансових послуг тощо.

Вважаємо, що правова система України повинна відреагувати на нові виклики та потреби суспільства. Завдання держави полягає не в самій по собі безмежній гарантії окремого судового розгляду кожного конкретного звернення, а в створенні таких механізмів, які б забезпечували ефективне поновлення порушеного права потерпілої сторони. Тому слід шукати шляхи вдосконалення законодавства задля впровадження правових механізмів ефективного розгляду судами великої кількості спорів, що характеризуються однотипністю. У цьому контексті хотілося б привернути увагу вітчизняних правників до світового, європейського досвіду, зокрема до поглибленого вивчення інституту так званих масових, колективних, групових позовів.

На жаль, в Україні ця тема перебуває більшою мірою в площині теоретичних досліджень, серед яких можна згадати дисертації В.А. Миколаєць, Ю.Ю. Рябченка, Т.В. Степаненко та ін.⁵

Розуміння позову як масового ґрунтується на його правовій природі — зверненні до суду одного суб'єкта про постановлення судового рішення, що стосується захисту прав і свобод значної кількості осіб (визначеної персонально чи не визначеної), які безпосередньої участі в судовому процесі не беруть і позбавлені можливості висловлювати власні доводи, проте будуть зобов'язані підкоритися висновкам суду

Зарубіжний досвід у сфері впровадження інституту групового позову та перспективи його використання в Україні був об'єктом аналізу наукової статті Ю.В. Білоусова⁶; своє бачення процесуальних особливостей цього інституту висловлювали й Д. Гадомський та Ю.Ю. Трач⁷. Проте теоретичних розробок все ж недостатньо для того, щоб ті чи інші положення, елементи конструкції масового позову набули ознак доктринальності, адже навіть у понятійному апараті спостерігаються неузгодженості. Наприклад, у назві зазначеного позову водночас вживаються означення «масовий», «груповий», «класовий», «колективний». Не завершеною є й дискусія з приводу юридичної природи позовів такого виду та їх класифікації загалом.

Проте вважаємо, що вивчення інституту масового позову не повинне обмежуватися виключно спорами науковців про доцільність вживання того чи іншого правового поняття. Розуміння позову як масового так чи інакше ґрунтується на його правовій природі — зверненні до суду одного суб'єкта про постановлення судового рішення, що стосується захисту прав і свобод значної кількості осіб (визначеної персонально чи не визначеної), які безпосередньої участі в судовому процесі не беруть і

⁵ Див.: Миколаєць В.А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2014. — 20 с.; Рябченко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів: дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2008. — 208 с.; Степаненко Т.В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2008. — 181 с.

⁶ Див.: Білоусов Ю.В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні // Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права. — 2012. — № 1 (41). — С. 295—309.

⁷ Див.: Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав // Юридичний журнал. — 2006. — № 10 // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2440>; Трач Ю.Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на захист невизначеного кола осіб // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. праць. — 2009. — Вип. 43. — С. 334—339.

позбавлені можливості висловлювати власні доводи, проте будуть зобов'язані підкоритися висновкам суду.

Масові позови поділяються на різновиди за певними критеріями: за майновим чинником, за процесуальною ознакою залежно від предмета позову, за ступенем визначення численної групи осіб на час прийняття судом рішення, за характером правового захисту, який надається масовим позовом, за характером спрямованості позовних вимог, за підставами позову та залежно від категорій відповідачів тощо. Наприклад, Г.О. Аболонін виділяє і характеризує прямі й непрямі масові позови, майнові та немайнові, масові позови про присудження та про визнання, визначені й невизначені, публічно-правові та приватно-правові⁸.

Так, прямі масові позови — це позови, які пред'являються в суд на захист прав і законних інтересів значної кількості осіб або які містять вимоги до великої кількості відповідачів (позови на захист прав і законних інтересів значної кількості осіб чи з вимогами до великої кількості відповідачів, а також позови на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб).

Непрямі масові позови — це позови учасників (засновників) юридичних осіб до їх керівних органів про відшкодування збитків, завданих юридичній особі керівним органом (похідні позови), заяви про оскарження правових актів органів державної влади, які порушують права та законні інтереси невизначеного кола осіб (масові адміністративні позови).

Майновим масовим позовом є позов, вимоги якого спрямовані на одержання групою осіб майнової вигоди (груповий та похідний позови). Немайновий масовий позов — це позов, який таких вимог не містить (позов про захист прав і законних інтересів невизначеного кола осіб, масовий адміністративний позов).

Груповий позов є також позовом про присудження, оскільки пред'являється позивачем або кількома позивачами, які представляють численну групу осіб і самі входять у цю групу, та містить не тільки звернення до суду з проханням про встановлення суб'єктивних матеріальних прав учасників численної групи осіб, але й вимогу про присудження відповідача до

виконання покладених на нього матеріально-правових обов'язків з відшкодування шкоди чи збитків стосовно всіх учасників численної групи осіб.

За ступенем визначеності численної групи осіб на момент прийняття судом рішення масові позови поділяються на визначені та невизначені

Натомість позов про захист невизначеного кола осіб, похідний і масовий адміністративний позови — це масові позови про визнання, адже являють собою звернення до суду, в яких позивач має на меті встановити суб'єктивні права учасників невизначеного кола осіб або права юридичної особи чи її учасників, а також права і законні інтереси широкого невизначеного кола осіб, порушені правовим актом органу державної влади, що не відповідає закону.

За ступенем визначеності численної групи осіб на момент прийняття судом рішення масові позови поділяються на визначені та невизначені. До визначених масових позовів відносять групові позови на тій підставі, що невизначений характер групи потенційних позивачів у таких позовах — тимчасовий та існує лише на момент пред'явлення їх до суду. Потім згідно з процесуальними нормами склад групи підлягає обов'язковій судовій ідентифікації й до часу прийняття судового рішення приватноправового характеру численна група позивачів є вже визначеною.

До невизначених масових позовів відносять позови про захист невизначеного кола осіб, похідні та масові адміністративні позови. Невизначений масовий позов — це звернення до суду із заявою, рішення за результатами розгляду якої може бути прийняте щодо численної й невизначеної групи осіб, персональний склад якої з різних причин не можна встановити на час ухвалення судом рішення. Рішення суду в справі за таким позовом носить більшою мірою публічно-правовий характер, ним визнаються неправомірними дії (бездіяльність) відповідача, накладається заборона на вчинення відповідачем певних дій, установлюється обов'язок відповідача здійснити певні дії, створюється судова преюдиція. Особливістю невизначеного масового позову є те, що результат його вирішення судом обов'язковий для широкого й невизначеного на час прийняття судового рішення кола осіб.

⁸ Див.: Аболонин Г.О. Массовые иски. — М., 2011. — С. 10—16.

Публічно-правовими масовими позовами є позови про захист невизначеного кола осіб, похідні й масові адміністративні позови. Ці позови не передбачають можливості майнової компенсації збитків окремим учасникам широкого невизначеного кола осіб. Судовий захист, який надається, має публічно-правовий характер, і можливість розгляду майнових вимог усіх учасників невизначеного кола осіб в одному судовому процесі відсутня. Такі позови захищають загальний інтерес усіх суб'єктів невизначеного кола осіб, але не спроможні забезпечити судовий захист їх приватних майнових інтересів. Натомість приватноправові масові позови — це групові позови на захист прав і законних інтересів численної групи осіб, які забезпечують захист загального інтересу учасників групи та одночасно їх приватних майнових інтересів.

Груповий позов (class action) як класичне явище більш розвинутий у країнах з англосаксонською правовою системою. Модель групового позову, яка існує в цих країнах, більшою мірою застосовується для вирішення питання про відшкодування шкоди чи компенсації матеріальних збитків, і саме це вважається основою захисту прав та законних інтересів позивачів. Законодавчо визначаються й правила так званої сертифікації позовів для визнання їх груповими

Як бачимо, поняття «масовий позов» — досить ємне і дає можливість широкої теоретичної дискусії. Разом з тим особливості судового провадження за такими позовами нас цікавлять здебільшого в контексті можливості їх адаптації та впровадження в правову систему України для практичного застосування. Тому в статті не ставимо за мету доводити правильність чи спростовувати висновки теоретичних досліджень, а пропонуємо звернути увагу на міжнародний практичний досвід у цій сфері.

Варто пам'ятати, що як процесуальний інститут груповий позов був напрацьований судовою практикою англійських судів справедливості ще в середині XVI ст. У процесі історичного розвитку права цей інститут почав широко застосовуватись в Англії і був запозичений багатьма країнами загального права, на розвиток правової системи яких серйозно впливало англійське право (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія та ін.)⁹.

Тому груповий позов (class action) як класичне явище більш розвинутий у країнах з англосаксонською правовою системою. Модель групового позову, яка існує в цих країнах, більшою мірою застосовується для вирішення питання про відшкодування шкоди чи компенсації матеріальних збитків, і саме це вважається основою захисту прав та законних інтересів позивачів. Законодавчо визначаються й правила так званої сертифікації позовів для визнання їх груповими.

Наприклад, у США згідно з правилом 23 Федеральних правил цивільного процесу (Federal Rules of Civil Procedure; далі — Федеральні правила) передбачено певні критерії визнання позову груповим. Такий позов пред'являється однією особою (одним чи кількома учасниками групи або стосовно одного чи кількох учасників групи), яка виступає як представник (представники) всіх осіб — учасників цієї групи, за умови: 1) група настільки численна, що об'єднати в процесі всіх її учасників практично неможливо; 2) існують спільні питання права чи юридичного факту для цієї групи; 3) вимоги або доводи захисту представника групи відповідають вимогам і доводам захисту учасників групи; 4) представники будуть добросовісно й адекватно захищати інтереси групи¹⁰.

Розвиток сучасного світу, глобалізація, динаміка змін у правовідносинах призвели до того, що держави романо-германської правової сім'ї теж замислилися над підвищенням ефективності своїх вітчизняних правових систем шляхом удосконалення процесуальних механізмів захисту прав і законних інтересів численних, а часто й персонально не визначених груп осіб, якщо їх права чи інтереси порушені однією особою внаслідок одного чи кількох, але аналогічних відносно широкого кола осіб діянь

Законодавство США про групові позови, наприклад, Акт «Про неупереджений розгляд групових позовів» (Class Action Fairness Act) від 2005 р., також окремо виділяє поняття «масовий позов» (mass action), визначаючи його як такий груповий позов, яким захищаються права та законні майнові інтереси понад 100 учасників і який має підставою спільні питання права або фактичні обставини (спільні

⁹ Див.: Аболонин Г.О. Зазнач. праця. — С. 18.

¹⁰ Див.: Там само. — С. 29.

предмет і підстава), що відповідають вимогам юрисдикції (підвідомчості й підсудності) і належать до компетенції федерального окружного суду США¹¹. Тобто тут масовий позов виступає видовим поняттям відносно родового — групового позову.

Країни континентального права у своїх історичних традиціях не мали інституту групового позову в такому вигляді, і процесуальне право тут більшою мірою розвивалося в напрямку індивідуального захисту прав та законних інтересів осіб, а множинність учасників судового розгляду спору врегульовувалася класичними інститутами процесуальної співучасті та представництва.

Проте розвиток сучасного світу, глобалізація, динаміка змін у правовідносинах призвели до того, що держави романо-германської правової сім'ї також замислилися над підвищенням ефективності своїх вітчизняних правових систем шляхом удосконалення процесуальних механізмів захисту прав і законних інтересів численних, а часто й персонально не визначених груп осіб, якщо їх права чи інтереси порушені однією особою внаслідок одного чи кількох, але аналогічних відносно широкого кола осіб діянь. У пошуку шляхів вирішення цього питання континентальні правники звернули увагу на інститут групового позову та із 70-х рр. XX ст. стали активно дискутувати про нього, а згодом і пристосовувати його правила до своїх правових систем.

Результатом цього стала поява й у цих країнах різних моделей масових позовів, які часом досить відмінні між собою, але так чи інакше передбачають особливі правила судового захисту прав численних груп осіб чи їх невизначеного кола.

У Європі інститут масових позовів почали запроваджувати в середині 90-х рр. XX ст., зокрема, Нідерланди його запровадили в 1994 р., Португалія — в 1995 р. На початку XXI ст. до них приєдналися Іспанія, Швеція, Франція, Німеччина та ін. Крім того, необхідність запровадження такого інституту була визнана загалом на рівні Європейського Союзу (ЄС) прийняттям Європейським парламентом та Радою Директиви 98/27/ЄС від 19 травня 1998 р. про

судові заборони на захист інтересів споживачів, в якій зазначено про право подавати груповий позов на захист споживачів їхнім асоціаціям.

Моделі масового позову досить різні, але форма судового захисту, за яким колективні інтереси відстоює один суб'єкт (омбудсмен, прокурор, громадська організація, асоціація тощо) без спеціального на те доручення кожного з учасників групи, — типова для багатьох країн континентального права. Залежно від статусу суб'єкта, уповноваженого звертатися до суду з масовим, груповим позовом, виділяють три його основні моделі: приватний, організаційний та публічний

На теперішній час специфічні правила розгляду позовів як масових, групових успішно функціонують у багатьох країнах світу — США, Канаді, Бразилії, Японії, Філіппінах, Австралії, Білорусі, Російській Федерації, Китаї, а також і в державах — членах ЄС: Великій Британії та Ірландії, Німеччині, Франції, Іспанії, Італії, Бельгії, Швеції, Нідерландах, Португалії. Багато європейських країн або вже запровадили ту чи іншу форму масового, групового позову у сфері захисту прав споживачів та/або відшкодування збитків, або розробляють законодавство про такі позови.

Моделі масового позову досить різні, але форма судового захисту, за яким колективні інтереси відстоює один суб'єкт (омбудсмен, прокурор, громадська організація, асоціація тощо) без спеціального на те доручення кожного з учасників групи, — типова для багатьох країн континентального права.

Залежно від статусу суб'єкта, уповноваженого звертатися до суду з масовим, груповим позовом, виділяють три його основні моделі: приватний, організаційний та публічний.

Найпоширенішим серед європейських країн є організаційний груповий позов, де право захищати колективні інтереси надається громадським організаціям, асоціаціям

Приватний груповий позов (private class action) характеризується тим, що будь-яка особа (фізична чи юридична) може подати його за умови, що така особа має власну вимогу і є членом групи. Організаційний груповий позов (organisational class action) на захист численної групи осіб подають певні організації, не маючи при цьому власних вимог. Яскравий і поширений приклад — позови на захист прав і законних інтересів споживачів, які подаються організаціями споживачів. Якщо закон закріплює

¹¹ Див.: Там само. — С. 37.

право уповноваженого державного органу подавати позов і діяти як позивач, виступаючи у справі від імені певної групи осіб, то йдеться про публічний груповий позов (public class action)¹².

Кожна держава обирає ту чи іншу модель масового позову залежно від особливостей власної правової системи та з урахуванням характеру правовідносин, спори в яких потребують вирішення із застосуванням правил масового, групового позову.

Найпоширенішим серед європейських країн є організаційний груповий позов, де право захищати колективні інтереси надається громадським організаціям, асоціаціям (Німеччина, Франція, Португалія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Бельгія). Але інститут приватного групового позову тут також функціонує. Деякі країни йдуть шляхом надання права захисту колективних інтересів також державним органам, омбудсмену, прокурору (Англія, Фінляндія, Білорусь, Російська Федерація).

Особливо цікавий приклад Швеції. Інститут групового позову в цій державі врегульований дуже детально, зокрема Законом про групові позови (Group Proceedings Act). Він розроблявся понад 10 років і супроводжувався суперечками в юридичній спільноті. Однак закон був прийнятий 2002 р., вступив у силу 1 січня 2003 р. і став своєрідним доповненням Кодексу про юридичну процедуру 1948 р. Після прийняття цього закону у Швеції діють практично всі відомі як країнам континентального, так і країнам загального права способи захисту прав групи осіб чи невизначеної кількості осіб. Шведська модель вирішення колективних спорів була адаптована й іншими скандинавськими країнами — Фінляндією, Норвегією, Данією¹³.

Так, у Швеції застосовують усі три моделі групових позовів. Приватний груповий позов може пред'являтися фізичною чи юридичною особою, яка є членом групи та має процесуальну правоздатність щодо як мінімум однієї підстави позову. Некомерційні організації споживачів можуть представляти споживачів або

працівників у сфері споживчого та природоохоронного права в позовах, які стосуються товарів, послуг чи інших предметів суспільного споживання, що пропонуються як результат підприємницької діяльності споживачам переважно для особистого використання. Некомерційні організації, діяльність яких спрямована на захист природи та навколишнього середовища (а також професійні федерації риболовлі, сільського господарства, тваринництва та лісового господарства), можуть пред'являти позови щодо порушень та/або з відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу.

Різноманітність моделей масового, групового позову та різні їх поєднання в правовій системі тієї чи іншої держави свідчить про те, що цей інститут є доволі гнучким. Це дає змогу використовувати його не лише в класичному розумінні групового позову, притаманному країнам загального права, а й пристосовувати цей інститут до власних потреб та власної правової системи, особливо процесуальної, у країнах континентального права

У Швеції будь-яка організація, незалежно від своїх масштабів, може отримати згоду суду на здійснення представництва своїх членів та суспільства загалом. Зрештою, омбудсмен із прав споживачів, Шведське агентство із захисту навколишнього середовища або будь-яка інша громадська організація, уповноважена владою, може порушити публічний груповий позов¹⁴.

Різноманітність моделей масового, групового позову та різні їх поєднання в правовій системі тієї чи іншої держави свідчить про те, що цей інститут є доволі гнучким. Це дає змогу використовувати його не лише в класичному розумінні групового позову, притаманному країнам загального права, а й пристосовувати цей інститут до власних потреб та власної правової системи, особливо процесуальної, у країнах континентального права. При цьому варто брати до уваги загальні принципи, правила та механізми інституту, а не сліпо копіювати його модель. У протилежному випадку цей інститут не буде ефективним.

Наприклад, Литва свого часу прийняла рішення про запровадження англо-американської моделі групового позову, однак уже в

¹² Див.: Білоусов Ю. В. Знач. праця. — С. 299.

¹³ Див.: Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. — М., 2011. — С. 210.

¹⁴ Див.: Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст. Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18—21 сентября 2012 г., Москва, Россия: сб. доклад. / под ред. д.ю.н. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. — М., 2012. — С. 523.

процесі його застосування стало зрозуміло, що такі норми не узгоджуються з процесуальною системою загалом. Зокрема, постали питання про те, хто виступає ініціатором групового позову та в якому порядку слід розглядати подібні справи, якщо існують розбіжності серед членів групи¹⁵.

Варто розрізняти поняття «численна група осіб» та «невизначене коло осіб», на захист яких спрямовується пред'явлення масового позову

На нашу думку, тут насамперед варто розрізняти поняття «численна група осіб» та «невизначене коло осіб», на захист яких спрямовується пред'явлення масового позову. Існують ситуації, коли група потенційних позивачів, безумовно, численна (100, 1 тис., 10 тис. осіб тощо), але може бути кількісно та персонально визначена на час ухвалення судом рішення (наприклад, відомо, що внаслідок вибуху чи аварії на певному об'єкті постраждали 300 осіб, які в ньому знаходилися). Однак трапляється, що група потенційних позивачів прогнозовано численна, але на момент вирішення справи судом точну кількість таких осіб неможливо визначити, а тим більше персоналізувати їх (наприклад, унаслідок виготовлення та розповсюдження через мережу роздрібного продажу небезпечного для здоров'я продукту неможливо встановити ні точну кількість споживачів, які придбали цей продукт, ні персоналізувати покупців).

Ці два поняття необхідно розрізняти для розуміння особливостей судового провадження у справах, які порушуються за масовими, груповими позовами, та специфіки правових наслідків судових рішень у цих справах, що проявляються насамперед у процесуальних діях.

Загалом перед тим, як відкрити провадження у справі за масовим, груповим позовом, суд повинен здійснити процедуру так званої сертифікації позову, перевіряючи його відповідність певним умовам. Наприклад, законодавство Швеції визначає, що позов може розглядатися як груповий лише в разі, коли: 1) в основі позову лежать обставини, які є спільними або мають подібний характер вимог для членів групи; 2) груповий судовий розгляд вважається доцільним, незважаючи на

те що деякі вимоги членів групи відрізняються від інших вимог; 3) значну частину претензій, яких стосується позов, не можна так само добре розглянути в разі подачі індивідуальних позовів членами групи; 4) групу належно окреслено щодо її розмірів, меж та інших відповідних визначень; 5) позивач представляє членів групи у справі, враховуючи власні інтереси, фінансові можливості та обставини загалом¹⁶.

У США відповідно до Федеральних правил суду перед тим, як постановити ухвалу про відкриття провадження за груповим позовом, має розглянути наведені позивачем факти, надані для засвідчення відповідності умовам групового позову. Після того, як суд перевірить відповідність поданого позову таким умовам, суддя встановлює, чи має групова провадження суттєві переваги перед іншими процесуальними формами захисту¹⁷.

За загальним правилом ухвалене судом рішення за масовим, груповим позовом є обов'язковим для всіх потенційних учасників групи, незалежно від того, чи вони особисто брали участь у судових засіданнях і чи задоволені результатом судового розгляду

Отже, можна виділити певні умови для відкриття провадження у справі за масовим, груповим позовом. Такий позов має ґрунтуватися на спільних питаннях права/факту для членів групи, а обраний спосіб захисту їхніх прав повинен відповідати спільним інтересам. Для цього ініціаторові позову слід подати якщо не персоналізований перелік потенційних позивачів, то принаймні адекватно обґрунтований опис групи осіб (чи ознаки невизначеного кола осіб), на захист інтересів яких спрямовується позов. При цьому має бути очевидним, що здійснення провадження за масовим, груповим позовом надає значні переваги порівняно з іншими формами судового провадження (індивідуальними чи з використанням класичного інституту процесуальної співучасті). Тільки в такому випадку можна говорити про ефективність цього виду провадження.

Вважаємо, що обов'язок обґрунтувати відповідність масового, групового позову цим вимогам все ж таки повинен лежати на

¹⁵ Див.: Білоусов Ю. В. Значч. праця. — С. 300.

¹⁶ Див.: Захист невизначеного кола споживачів в ЄС та Україні. Спільнота споживачів та громадські об'єднання. Вивчення можливостей розбудови інституту групового позову в Україні. — К., 2009 // http://www.consumerinfo.org.ua/upload/iblock/b62/class_action_eu_ukraine.pdf. — С. 10.

¹⁷ Див.: Там само.

позивачеві — ініціаторові цього провадження. Суд у такому питанні повинен виконувати контролюючу процесуальну роль, а не підміняти собою ініціатора позову.

Ще одна особливість провадження за масовими, груповими позовами проявляється в процесі вирішення питання про згоду потенційних учасників провадження на участь у ньому або про відмову від участі. Це питання чи не найважливіше з огляду на те, що за загальним правилом ухвалене судом рішення за масовим, груповим позовом є обов'язковим для всіх потенційних учасників групи, незалежно від того, чи вони особисто брали участь у судових засіданнях і чи задоволені результатом судового розгляду.

Провадження в групових позовах у правових системах країн загального права історично було спрямоване на задоволення індивідуальних майнових інтересів учасників групи, і ця тенденція зберігається й дотепер. Такі позови здебільшого скеровані на одержання компенсації за збитки

Традиційно для вирішення цього питання застосовуються механізми згоди/відмови чи, іншими словами, участі/неучасті (opt-in/opt-out). Принцип неучасті або відмови (opt-out) полягає в тому, що масовий, груповий позов може автоматично включати всіх осіб, які підпадають під наданий позивачем опис групи, якщо тільки хтось у групі не відмовиться від позову. Принцип згоди або участі (opt-in) означає, що члени групи мають бути сповіщені про позов і повинні отримати можливість у встановлений термін приєднатися до нього¹⁸.

Обидва принципи передбачають необхідність інформування потенційних учасників групи про те, що масовий, груповий позов надійшов для розгляду. Таке інформування відбувається як шляхом особистого повідомлення кожного потенційного учасника групи (якщо такі відомі), так і шляхом використання засобів масової інформації.

Незалежно від способу інформування потенційних учасників групи, принцип неучасті (opt-out) означає, що всі, хто входить до групи за поданим ініціатором позову описом, будуть підкорятися судовому рішенням чи угоді сторін, якщо в певний термін ці потенційні учасники активно не заявлять про своє небажання брати участь у позові. Принцип участі (opt-in),

навпаки, передбачає обов'язкову активну заяву потенційних учасників групи про те, що вони бажають узяти участь у позові. Відповідно й підкорятися судовому рішенням чи угоді сторін будуть лише ті члени групи, які в певний термін заявили про це бажання.

Принцип неучасті застосовується в більшості країн загального права, натомість принцип участі характерний переважно для країн континентального права. Держави — члени ЄС, де запроваджено масові, колективні позови, здебільшого обирають принцип участі, за винятком Нідерландів і Португалії. Однак деякі країни (наприклад, Данія), зважаючи на специфіку правовідносин, надають суду право вирішувати, який принцип (участі або неучасті) слід застосовувати. Правила розгляду масових позовів у цій державі передбачають загальний принцип участі, проте суд на свій розсуд може вирішити про необхідність застосування моделі неучасті за умови, що представниками групи повинні бути лише державні органи¹⁹.

Варто також звернути увагу на таку особливість процедури провадження за масовим, груповим позовом, як доступні засоби судового захисту. Цілком очевидно, що для потенційних позивачів головною якісною характеристикою судового розгляду є спосіб захисту їх індивідуальних, особистих інтересів.

Провадження в групових позовах у правових системах країн загального права історично було спрямоване на задоволення індивідуальних майнових інтересів учасників групи, і ця тенденція зберігається й дотепер. Такі позови здебільшого скеровані на одержання компенсації за збитки.

Відшкодування допускається до присудження чи визнається умовою мирової угоди в провадженні саме за груповим позовом, й окремого звернення кожного учасника групи з індивідуальним позовом часто не вимагається (США, Канада, Австралія). Деякі країни континентального права запровадили процедури розгляду групового позову, які передбачають можливість учасника групи вимагати відшкодування індивідуальних збитків у межах цього провадження (Італія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія, Іспанія).

¹⁸ Див.: Там само. — С. 63.

¹⁹ Див.: Там само. — С. 58.

Проте більшість країн максимально використовує гнучкість інституту масового, групового позову й запроваджує додатково такі правила, які дозволяють захистити публічні та колективні інтереси загалом і надають можливість кожному учаснику групи в подальшому вирішити питання про вчинення конкретних дій на захист власних індивідуальних інтересів за необхідності.

Наприклад, в Італії, крім масових позовів у сферах захисту прав споживачів, навколишнього природного середовища, регулювання ринку цінних паперів, захисту від дискримінації, які були введені на виконання директив ЄС, тепер існують публічні групові позови. Такі позови можуть подати в адміністративні суди уповноважені органи або юридичні особи, які мають право вимагати захисту проти бездіяльності з боку органів державного управління у формі винесення судового наказу. Збитки в таких випадках не присуджуються, але суди можуть зобов'язати органи державного управління (як відповідачів) виконати покладені на них обов'язки. У свою чергу зацікавлені особи мають право вимагати відшкодування збитків у цивільних судах шляхом подання індивідуального позову чи приватного групового позову згідно з процедурою, встановленою Споживчим кодексом²⁰.

Згідно з Цивільним кодексом Нідерландів за допомогою колективної подачі позову можна використати будь-який засіб судового захисту, крім матеріального відшкодування. Як правило, вимоги позивачів спрямовані на декларативний захист (шляхом визначення прав та обов'язків сторін) і на судову заборону для відповідальної сторони з вимогою вчинити дію або утриматися від учинення певних дій стосовно інших сторін. У подальшому зацікавлені сторони повинні ініціювати окремі позови з метою доведення наявності збитків і причин їх виникнення, якщо бажають відшкодування заподіяної шкоди. У такий спосіб дві процедури підкріплюють одна одну шляхом надання права подати колективний позов, який використовується для вирішення питань права без фінансового ризику як для заявників, так і для відповідальної сторони²¹.

Шведський Закон про групові позови регулює ці позови в судах загальної юрисдикції, причому застосування такого інституту не обмежується якоюсь галуззю права. Усі три моделі позовів, передбачені цим Законом (публічні, організаційні та приватні), дають позивачу можливість вимагати винесення судового наказу або відшкодування шкоди, завданої окремим членам групи осіб. Як групові позови можуть розглядатися вимоги до відповідача про вчинення визначених дій (наприклад, зупинити певну діяльність) та/або прохання про декларативні рішення (визначення прав і обов'язків сторін)²².

Масовий позов як особливий процесуальний механізм досить ефективний і виконує такі основні завдання: розширення доступу до правосуддя, процесуальна економія та вплив на поведінку

Як бачимо, багатогранне поняття масового позову, різноманітність його видів, гнучкість як правового інституту дає для країн не тільки загального, а й континентального права широке поле розсуду в питаннях адаптації цього інституту до власних потреб і введення подібних механізмів у власні правові системи. Крім того, досвід країн романо-германської правової сім'ї в застосуванні інституту масового позову є більшою мірою позитивним. Правники значної кількості цих країн погоджуються з тим, що масовий позов як особливий процесуальний механізм досить ефективний і виконує такі основні завдання: розширення доступу до правосуддя, процесуальна економія та вплив на поведінку²³.

Українське законодавство поки що має лише зародки цього механізму. Закон від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» у п. 9 ч. 1 ст. 25 передбачає, що об'єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів. Рішення суду, що набрало законної сили, про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх

²⁰ Див.: Гражданский процесс в межкультурном диалоге ... — С. 538.

²¹ Див.: Там само. — С. 537

²² Див.: Там само. — С. 539.

²³ Див.: Там само. — С. 508.

функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів є обов'язковим для суду, що розглядає позов споживача щодо цивільно-правових наслідків їх дій з питань, чи мали місце ці дії і чи були здійснені вони цими особами.

Україна не виправдано зволікає з розширенням сфер застосування правил масових позовів, хоча така необхідність яскраво проявляється в останні десятиліття значною кількістю однотипних спорів щодо перерахунку пенсій, допомог та інших видів соціальних спорів, які надходять для судового розгляду у вигляді індивідуальних позовних заяв мільйонів громадян

На жаль, така прогресивна норма більшою мірою ефективно не реалізується в існуючому правовому полі, оскільки не знайшла розвитку, зокрема, в процедурному та процесуальному сенсі. Процесуальне законодавство нашої країни щодо виконання подібного роду рішень дійсно передбачає спрощений порядок доведення споживачем своїх вимог щодо відшкодування шкоди — індивідуальне звернення до суду із заявою про видачу судового наказу (ст. 96 Цивільного процесуального кодексу України). Але цього видається недостатньо, адже залишається власне неврегульованою сама процедура ініціювання та вирішення цього позову, його сертифікації як масового.

Більше того, вважаємо, що Україна не виправдано зволікає з розширенням сфер застосування правил масових позовів, хоча така необхідність яскраво проявляється в останні десятиліття значною кількістю однотипних спорів щодо перерахунку пенсій, допомог та інших видів соціальних спорів, які надходять для судового розгляду у вигляді індивідуальних позовних заяв мільйонів громадян.

Якщо проаналізувати характер цих позовів, можна дійти висновку, що вони мають усі ознаки, характерні для таких видів масових позовів, як невизначені, публічно-правові, масові адміністративні позови на захист невизначеного кола осіб. Кваліфікація сукупності подібних спорів як масового позову, на нашу думку, не викликає сумнівів. Так само очевидно, що вимоги цього позову спрямовуватимуться на прийняття судом декларативного рішення (визначення прав і обов'язків сторін), а тому судова процедура не потребуватиме механізму

визначення індивідуального розміру компенсації кожного учасника групи.

Проте чи не найскладнішим питанням, яке в цьому випадку підлягає вирішенню, є визначення адекватного представника групи в такому масовому позові. На наше переконання, в зазначених правовідносинах з огляду на суб'єктивні характеристики середньостатистичного позивача в цих провадженнях (як правило, пенсіонери, незахищені верстви населення, які потребують посиленого соціального захисту) найбільш прийнятним представником групи буде не її окремий член — фізична особа, а державний орган. Адже особливість масового адміністративного позову полягає в тому, що рішення в справі за таким позовом носить більшою мірою публічно-правовий характер і спрямовується на визнання неправомірними дій (бездіяльності) відповідача, покладення на нього обов'язку здійснити певні дії.

Прокуратура України може стати тим державним органом, який на конституційних засадах буде спроможний забезпечити представництво інтересів невизначеного кола фізичних осіб у масовому адміністративному позові з метою захисту не лише прав і свобод людини, а й загальних інтересів суспільства

В Україні діє єдина система органів прокуратури з конституційними повноваженнями (ст. 121 Конституції), які полягають, зокрема, в представництві інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, а також у нагляді за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

На сьогодні прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурарами згідно зі ст. 1 Закону від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру». Новий Закон «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, який набере чинності 25 квітня 2015 р., також передбачає, що прокуратура України в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, в тому числі представництво інтересів

громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом.

За таких обставин вважаємо, що прокуратура України може стати тим державним органом, який на конституційних засадах буде спроможний забезпечити представництво інтересів невизначеного кола фізичних осіб у масовому адміністративному позові з метою захисту не лише прав і свобод людини, а й загальних інтересів суспільства.

Розумна адаптація тих чи інших правил масового позову до вітчизняного законодавства дасть Україні ще один ефективний та водночас процесуально економний судовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина

Зрештою, про ті чи інші особливості впровадження в масових позовах можна й потрібно дискутувати. Неможливо створити ідеальний правовий механізм, який би одразу після впровадження на практиці запрацював з максимальною ефективністю та не виявляв певних недоліків. Те ж саме можна сказати й про інститут масового позову.

Проте ми переконані, що побоювання щодо можливості впровадження цього інституту в українську правову систему не повинні гальмувати її розвиток загалом. Позитивних наслідків використання механізмів масового позову для захисту прав і законних інтересів численного

кола осіб незрівнянно більше: це й розширення доступу громадян до суду, і знищення причин, які призводять до різких коливань робочого навантаження на суддів, і процесуальна економія.

Крім того, в реаліях сьогодення впроваджувати в нашій державі подібні механізми актуально, як ніколи. Не секрет, що судовий розгляд справи як процедура потребує значних фінансових бюджетних затрат. При розгляді позову як масового вартісна процедура судового розгляду відбуватиметься лише в одній справі. Вимоги окремих членів групи, якщо й виникатимуть, то задовольнятимуться спрощеним способом, і не витрачатимуться бюджетні кошти на вирішення всіх однотипних справ окремо.

Масові позови — оптимальний механізм для вирішення спорів із численною кількістю позивачів. Це визнають у світі, до широкого застосування інституту масового позову рухаються держави — члени ЄС. Тому вивчення позитивного світового досвіду в цьому питанні та розумна адаптація тих чи інших правил масового позову до вітчизняного законодавства дасть Україні ще один ефективний та водночас процесуально економний судовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина.

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей (матеріалів) обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файла .rtf або .doc, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1,5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10×15 см), віддруковані на фотопапері без рядків або записані на електронному носії (формат відповідного файла .jpg, розподільна здатність зображення 300 dpi), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі в місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництва на обробку та зберігання персональних даних. Ілюстрації (фотографії) до тексту також мають супроводжуватися відповідними підписами.

Згідно із чинною постановою Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. №7-05/01 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукові статті повинні

мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долучається анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри ВНЗ чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та інших, видавництво, рік і місце видання, загальну кількість сторінок або

номер сторінки, з якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопії титульних сторінок цих видань. Нумерація виносок має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та змін і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим виданням до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише за умови, якщо їх доопрацювання буде визнано доцільним. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням з автором.

Вітаємо колеґ!

3 березня відзначив 60-річчя
суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України

**Маринченко
Віктор Лаврентійович.**

Стаж його роботи на посаді судді становить 33 роки,
19 з яких — у Верховному Суді України.

29 березня — 60 років
судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженому юристу України

Левченку Євгену Федоровичу.

Суддівській справі він присвятив 28 років,
із них 4 роки — у Верховному Суді України.

Триває передплата на 2015 рік

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються постанови Пленуму Верховного Суду України (далі — Суд); рішення зборів суддів Суду; матеріали з'їздів суддів України; витяги з окремих рішень судових палат Суду; висновки Суду, що викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права (кримінального закону) в подібних правовідносинах; науково-практичні коментарі чинного законодавства; аналіз судової практики з використанням даних судової статистики; матеріали на допомогу судді щодо вирішення складних питань здійснення судочинства; практика Європейського суду з прав людини; наукові статті щодо проблем судово-правової реформи, правотворчості; матеріали науково-практичних конференцій, круглих столів, міжнародних семінарів тощо.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — два випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних, цивільних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

*З питань замовлення та передплати на 2015 рік звертатися до видавництва «Істина» за адресою:
вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073
Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.*

Телефон: (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на офіційному web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–9965
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусієнко
П.О. Мусієнко
О.І. Пархоменко
Н.О. Щур

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова
В.М. Горобченко
Фото:
Г.М. Безсмертна
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»
вул. Фрунзе, 476
м. Київ
04080
Телефон (факс): (44) 227–7817

Підписано до друку 23.03.2015.
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 15-160.
Наклад 1450 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

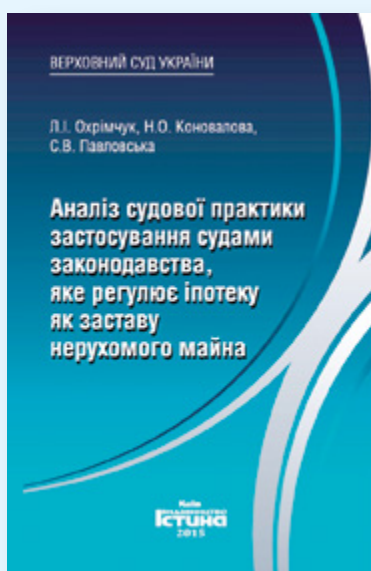
Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

Охрімчук Л.І., Коновалова Н.О., Павловська С.В. Аналіз судової практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна. — К., 2015

Аналіз практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна, має на меті з'ясувати складні як теоретичні, так і практичні питання застосування положень чинного законодавства про іпотеку, запропонувати можливі шляхи їх вирішення та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

У книзі вміщено постанови Верховного Суду України, ухвалені за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**